

Mokslo Lietuva

PASAULIO LIETUVIŲ BENDRUOMENĖS XIV SEIMAS – PRIEDE „UŽSIENIO LIETUVIAMS“
NETEKOME ISTORIKO AKADEMIKO PROFESORIAUS VYTAUTO MERKIO ■ 5 p.

40-OJI KALBOS DIENA
RYGIŠKIUOSE ■ 8, 9, 12 p.

■ p. 10, 11 Skapiškis pažindinamas su Ukrainos kultūra

■ p. 11 Ką žinome apie „Radijo dėdę“

Nr. 15 (481)

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį

Cedimino Žemlėlio nuotrauka

Už vertingus darbus cheminės ekologijos tyrinėjimų srityje išduoti sertifikatai kelionės į Vilniaus konferenciją išlaidoms iš dalies apmokėti jaunesiems Argentinos mokslininkams Alicijai Lorenzo-Figueiras, Sebastianui Minoli ir Frerencijai Palottini

Tarptautinė CHEMINĖS EKOLOGIJOS TYRINĖTOJŲ KONFERENCIJA – pirmą kartą Lietuvoje

Liepos 22–26 d. Vilniuje, „Radisson Blu Lietuva“ viešbutyje, vyko 28-oji tarptautinė cheminės ekologijos konferencija. Ją organizavo Tarptautinė cheminės ekologijos draugija (*International Society of Chemical Ecology*) kartu su Lietuvos mokslo institucijomis – Vilniaus universitetu, Lietuvos mokslų akademija ir Gamtos tyrimų centru.

Nors tai jau 28-oji konferencija, tačiau pirmą kartą vyko Vidurio Europos valstybėje. Paprastai šios konferencijos kasmet rengiamos vis kitame žemyne, į Europą jos grįžta tik kas antrus ar trečius metus. Suprantama, kad pasirenkama šalis, kurios moksliniai laimėjimai gerai žinomi

ir vertinami tarptautinio mokslo erdvėje.

Į Vilnių atvyko daugiau kaip 230 mokslininkų iš 34 valstybių (įskaitant ir Lietuvą). Vyravo mokslo pasaulyje pasižymėjusių šalių – Vokietijos (dalyvavo 47 mokslininkai), JAV (27), Švedijos (22), Japonijos (17) – cheminės ekologijos mokslininkai. Net 11 atstovų delegavo Čekijos mokslo institucijos, po 9 Prancūzija, Brazilija ir Lietuva. Malonu, kad Vilnius nuo šiol nebus *terra incognita* Singapūro, Čilės, Turkijos, Graikijos, Austrijos, Argentinos, Pietų Afrikos respublikos, Australijos ir netgi nykštukinio Reunjono cheminės ekologijos tyrinėtojų, atsiuntusioms savo mokslininkus. Pastebėsime, kad Reunjonas – tai

sala Indijos vandenyne, maždaug 800 km į rytus nuo Madagaskaro, priklausanti Prancūzijos užjūrio regionui, kur gyvena 777 tūkst. gyventojų (2005 m. duomenys).

Dalyvių skaičiai, ko gero, rodo, kaip pasaulyje pasiskirstęs cheminės ekologijos tyrinėtojų „masės“ centras. Gaila, bet iš Estijos dalyvavo tik du tyrinėtojai, o iš Latvijos išvis nesulaukta nė vieno. Sunku patikėti, kad artimiausi kaimynai – latviai, baltarusiai, lenkai, ukrainiečiai ir rusai ignoruotų cheminės ekologijos mokslo kryptį, bet kaip tik iš mums artimiausių šalių konferencijos dalyvių

DIDŽIOJO „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO“ NETEKTYS XX A. VIDURYJE

Aldonas PUPKIS
Lietuvių kalbos institutas

Didžiojo amžiaus viduryje buvo vienas iš tragiškiausių laikotarpių visoje Lietuvos istorijoje: dvi sovietinės okupacijos ir tarp jų viena vokiečių. Antrasis pasaulinis karas, prieškarinės ir pokarinės represijos apvertė aukštyn kojomis visą krašto gyvenimą, išderino tolygią šalies ekonominę, socialinę ir kultūrinę raidą. Tarp visų materialaus ir dvasinio gyvenimo sričių ypač nukentėjo lietuvių kalbotyra. Ji neteko bent devynių dešimčių jau mokslus išėjusių ir aktyviai dirbančių kūrėjų, potencialių mokslininkų, nuoširdžių kalbos mokslo ir praktikos talkininkų, vienaip ar kitaip prisidėjusių prie didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimo, jo žodžių kartotekos pildymo. Galima pridurti, kad visi jie buvo išugdyti nepriklausomos Lietuvos mokslo institucijų, kai kurie tobulinęsi užsienyje ir buvo didžiulis lietuvių kalbos mokslo ir praktikos darbo potencialas.

Reikėtų prisiminti, kad lietuvių kalbos mokslas iki atkuriant valstybę 1918 m. plėtojosi tik atskirų, daugiausia užsienio kalbininkų pastangomis. Tik XIX a. II pusėje atsirado pačių lietuvių mokslininkų, kurie pradėjo kloti naujosios lietuvių kalbotyros pamatus. Frydrichas Kuršaitis, Antanas Juška, Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga buvo tie žmonės, kurių darbuose buvo purenta lietuvių kalbos tyrimo dirva, tiestas kelias kalbos praktikai. Ir tik atkūrus valstybės nepriklausomybę prasidėjo institucinis rūpinimasis lietuvių kalba: įkurtas Lietuvos (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo) universitetas pradėjo rengti kadras lietuvių kalbos mokslui, švietimo ir kultūros gyvenimui. Apie 1930 m. jau buvo susiformavęs lietuvių kalbos mokslo tiriamasis centras universitete, buvo parengta ganėtinai specialistų, kurių dėka pasidarė galima našiau purenti jau tradicines kalbos mokslo sritis ir imtis naujų, dar neliestų temų. Galima sakyti, kad Vytauto Didžiojo metai yra skiriamoji kokybiškai naujo lietuvių kalbotyros raidos etapo riba. Svarbu čia ir tai, kad tu 1930 m. pabaigoje buvo įsteigta didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcija: ji greitai tapo daugelio kalbininkų ir prijaučiančiųjų kalbos mokslui ir praktikai traukos centru, autoritetinga kalbos mokslo institucija – subūrė daug bendradarbių ir šiaip prijaučiančiųjų šiai lietuvių kalbos mokslo sričiai. 1938 m. pradžioje buvo atidarytas Lituaniškos institutas, kuris perėmė visus lietuvių kalbotyros reikalus, tarp jų ir didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimą. Per dešimtmetį nuo 1931 m. buvo parengtas to žodyno I tomas (išėjo 1941 m.), toliau rašomas ir redaguojamas II tomas. Tačiau

■ Nukelta į 2 p.

■ Nukelta į 4 p.

LIETUVA IR PASAULIS

Tarpautinė CHEMINĖS EKOLOGIJOS TYRINĖTOJŲ

■ Atkelta iš 1 p.

nesulaukta. Galima dalykas, lėmė finansinės aplinkybės, ne tiek tų šalių, kiek tose šalyse dirbančių mokslininkų atstovaujamo mokslu institucijų galimybės.

Naujomis idėjomis ir informacija Vilniuje pasikeisti buvo palankios aplinkybės, jomis pasinaudojo įvairioms mokslo sritims atstovaujantys specialistai: chemikai, ekologai, biologai ir kt. Šios krypties konferencijų estafetę pernai iš Kanados perėmusi Lietuva konferencijai baigiantis perdavė ją Australijai, kur 2013 m. numatyta 29-oji tarpautinė cheminės ekologijos konferencija.

Suprasdama Vilniuje vykusios konferencijos svarbą (regis, ją daug geriau suvokia tarpautinė, bet ne Lietuvos mokslo aukštosios institucijos) „Mokslo Lietuva“ parengė penkių pašnekesių ciklą su mokslo pasaulyje pagarsėjusiais konferencijos plenarinių posėdžių pranešėjais: Lundo universiteto (Švedija) Biologijos departamento profesoriumi Christeriu Liofstedu (Christer Löfstedt), Tarpautinės cheminės ekologijos draugijos prezidentu dr. Paulu Zarbinu (Paulo Zarbin, Brazilija), šios draugijos sidabro medaliu Vilniuje apdovanotuoju prof. Tomu Beikeriu (Thomas C. Backer, JAV), plenarinio pranešimo autoriumi prof. Džonu Picketu (John A. Pickett, Didžioji Britanija) ir 28-osios tarpautinės cheminės ekologijos konferencijos organizacinio komiteto pirmininku prof. habil. dr. Vincu Būda.

Pirmas mūsų pašnekovas – artimiausias kaimynas, Lundo universiteto prof. Christeris Liofstedas, ne pirmus metus palaikantis glaudžius ryšius su Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultetu. Ch. Liofstedas į Vilnių atvyko pirmą kartą, nors jo laboratorijoje tobulinosi, stažavosi ir disertacijas apsigynė ne vienas Vilniaus universiteto doktorantas, cheminės ekologijos tyrinėjimų įgūdžius tobulino ir Vincas Būda, kuris talkino ir šiam „Mokslo Lietuvos“ atstovo pašnekesiui su Švedijos profesoriumi. Vilniaus konferencijoje profesorius skaitė vieną iš keturių kviestinių pranešimų.

Ch. Liofstedas. Jau daug kas taikoma praktiškai, bet dar didesnės perspektyvos sietinos su ateitimi. Kai XIX a. pirmoje pusėje Faradėjus tyrinėjo elektros reiškinį jo paklausa: „O kokia iš to nauda?“ Faradėjus atsakė: „Ateityje iš viso to jūs galėsite rinkti mokesčius.“ Panašiai mes galime paklausti: „O kokia praktinė nauda iš ką tik gimusio kūdikio?“

Cheminė ekologija ir maliarijos drugiai

Mokslo Lietuva. Gerbiamasis profesoriau Christeri Liofstedai, kas pasikeistų šiame sparčių pokyčių pasaulyje, jei ši cheminės ekologijos konferencija Vilniuje nebūtų įvykusi? Minutėlei įsivaizduokime ištikus tokią „stichinę nelaimę“.

Christeris Liofstedas. Pamėginkime įsivaizduoti, kad prieš tai vykusių 27 šio pobūdžio konferencijų nebūtų buvę. Veikiausiai šiandien neturėtume kelių svarbių dalykų. Visi žinome ar bent esame girdėję apie insekticidų, t. y. gana kenksmingų cheminių medžiagų, kovai su žalingais vabzdžiais neatsargaus naudojimo keliamus pavojus. Šios konferencijos teikia medžiagos ir alternatyvių kovos su kenkėjais būdų, tad didelė dalis aplinkai draugiškos kenkėjų reguliavimo priemonių veikiausiai nebūtų vystoma.

Kitas dalykas, kad pačioje gamtoje nuolat randama vis naujų cheminių junginių, būdų ir priemonių, kurias taikant galima pagaminti vis naujų kovos su kenkėjais priemonių aplinkai draugiškais metodais. Kaip tokius natūralius biologiškai aktyvius junginius gamina įvairūs organizmai, taip

Profesorius Christeris Liofstedas su profesoriumi Vincu Būda dalijasi mintimis apie savo naujausius tyrinėjimus

ir žmogus gali juos pažinti, o pažinęs – išmokyti sintetinti ir panašiai panaudoti kovai su kenkėjais. Visa tai svarbu ir fundamentiniam mokslui, nes be tų priemonių ir būdų daug skurdinės būtytų mūsų žinios apie aplinką.

ML. Suprantu, kad cheminės ekologijos mokslas toli pažengęs, bet kiek šio mokslo teikiamos galimybės šiandien panaudojamos praktiškai? Ar gyvenimo praktika smarkiai atsilieka nuo mokslo siūlomų galimybių?

Ch. Liofstedas. Jau daug kas taikoma praktiškai, bet dar didesnės perspektyvos sietinos su ateitimi. Kai XIX a. pirmoje pusėje Faradėjus tyrinėjo elektros reiškinį jo paklausa: „O kokia iš to nauda?“ Faradėjus atsakė: „Ateityje iš viso to jūs galėsite rinkti mokesčius.“ Panašiai mes galime paklausti: „O kokia praktinė nauda iš ką tik gimusio kūdikio?“

Bet grįžkime prie cheminės ekologijos produktų naudojimo. Vienas geriausių pavyzdžių – feromonai, plačiai naudojami įvairių kenkėjų monitoringo tikslams. Nustatoma, kur ir kada vieni ar kiti kenkėjai pasirodo ir kokių kovos priemonių su jais reikia imtis.

Kitas svarbi taikymo sritis – darbai su maliarijos pernešėjais – uodais. Jų pernešami ligų sukėlėjai susargdina daugiau žmonių nei bet kurie kiti ligų sukėlėjai. Pasaulyje kasmet užregistruojama 650 mln. klinikiškai maliarijos atvejų, nuo 1,5 iki 3 mln. žmonių nuo maliarijos miršta vadinamoje Užsachario Afrikoje (arba Subsacharos Afrikoje), t. y. nuo Sacharos į pietus esančioje Afrikos žemyno dalyje. Kasmet daugiau kaip 10 tūkst. turistų suserga atogrąžų maliarija, iš jų maždaug 1 proc. nuo šios ligos miršta. Neišpasakytai didelių nuostolių žmonijai, o ypač Afrikos valstybėms, atneša ši liga. Kadangi maliarijos pernešėjams uodams labai svarbūs cheminiai veiksniai – dauginimuisi, vietos kiaušinėliams dėti suradimui, tai kovai su šiais kenkėjais cheminės ekologijos siūlomi metodai yra labai perspektyvūs ir jų taikymas ateityje tik didės.

ML. Mūsų geografinėje platumoje maliariją platinančių uodų nėra, tačiau gan didelę problemą gyventojams ir naminiams gyvuliams kelia paprasti kraujasiurbiai uodai. Pastaraisiais metais tų uodų vis daugiau buvo prie Nemuno kad

ir Druskininkų kurorto apylinkėse, taip pat prie kitų upių ir ežerų. Pasaulyje daugybė pelkėtų vietų, jau nekalbant apie tai, kad tundros gyventojai tikriausiai būtų dėkingi, jei šių gyvių kiekį pavyktų bent kiek sumažinti.

Ch. Liofstedas. Laimei, šiaurės platumų uodai neplatina maliarijos sukėlėjo. Visoje tundroje naikinti uodai būtų nebiologiška, nes uodai yra gyvosios gamtos komponentas, tik tose vietovėse, kur gyvena žmonės, su uodais kovoti reikia. Šiandien jau žinoma, kodėl uodai puola žmones ir įvairius gyvūnus. Lemia ne vien kūno temperatūra ar drėgmė, nes vieni žmonės labiau, kiti – mažiau puolami. Tyrinėjant išaiškėjo, kad nulemia ir cheminės medžiagos, kurias emituoja, t. y. išskiria žmogaus kūno paviršius.

ML. Juk nepasakysite, kad ir žmogaus kūnas išskiria feromonus?

Ch. Liofstedas. Šiuo atveju tikrai nepasakysiu. Feromonais vadinamos tos cheminės medžiagos, kurios turi įtakos tos pačios rūšies organizmams. Tai terminų klasifikacijos reikalas.

Kaip apgavikės orchidėjos bites apgauna

ML. Kaip cheminės ekologijos mokslas atėjo į Lundo universitetą, kas šios mokslo krypties Švedijoje pradininkas?

Ch. Liofstedas. Manau, kad Švedijoje cheminės ekologijos mokslas prasidėjo nuo orchidėjų tyrinėjimo, kai entomologas ir ekologas Bertilas Kulenbergas (Bertil Kullenberg, 1913–2007), Upsalos universiteto profesorius, susidomėjo šiais augalais ir jų apdulkinimo subtilumais. Įdomu, kad dalis orchidėjų jų žiedus lankančioms bitėms nesiuo jokio nektaro, bet jas kažkodėl sugeba privilioti. Bitės tų apgavikų orchidėjų žiedus apdulkina, nors nieko už tai negauna. Profesorius B. Kulenbergas pamėgino šiuo klausimu sudominti ir chemikus, naudojusius dujų chromatografijos ir masių spektrometrijos metodus cheminėms medžiagoms aptikti ir nustatyti.

ML. Ką pavyko išsiaiškinti Bertilui Kulenbergui, tyrinėjant orchidėjų sugebėjimus prisivilioti bites, realiai niekuo joms neatsidėkojant?

Ch. Liofstedas. B. Kulenbergas lygino įvairias orchidėjų rūšis ir kokias bites viena ar kita rūšis privilioja.

ML. O kaip Jūs atėjote į šią tyrinėjimų sritį?

Ch. Liofstedas. Mano pirmasis mokytojas buvo prof. Janas Liofkvistas (Jan Löfquist), tyrinėjęs miškų kenkėjus ir naudojęs jau gerokai šiuolaikiškesnius cheminės ekologijos metodus.

Modifikuotos mielės feromonams gaminti

ML. Priėjus prie feromonų, gerbiamojo pašnekovo paklausime, kas labiausiai rūpi cheminės ekologijos tyrinėtojams, taip pat ir šiame mūsų pašnekesyje talkinančiam prof. Vincui Būdai. Feromonai jau gana plačiai taikomi pasaulyje įvairiausiose srityse, jie sintetinami, bet štai V. Būda priminė, kad prof. Ch. Liofstedas ne šiaip sintezuoja dirbtinius feromonus, bet konstruoja ir sintezuoja darydamas visai naują ir pasaulio mokslininkams labai įdomų žingsnį. Apie tai nekantraujame sužinoti.

Ch. Liofstedas. Laisvu po konferencijos laiku Vilniuje spėjome paragauti įvairių Lietuvoje gaminamo alaus rūšių ir pripažinome, kad Lietuva gali

Švedijos mokslininkai tyrinėdami Naujosios Zelandijos vapsvas ieško būdų, kaip sumažinti jų antplūdį

Tuose kraštuose, kur gamtoje auga orchidėjos, aptinkama daug įvairių rūšių bičių, ne vien mums gerai žinomų meduonių. Ieškota ir cheminių panašumų tarp įvairių rūšių orchidėjų: ką viena ar kita rūšis skleidžia ir į ką vienos ar kitos rūšies bitės daugiau ar mažiau reaguoja. Paaiškėjo, kad orchidėja imituoja bitės feromoną, ne vien cheminį signalą, bet ir regimąjį – sudėtingomis žiedų formomis, spalvomis. Žiedų struktūros labai sudėtingos, tad dalis žiedo tarsi panaši į vabzdžio patelę, su kuria vabzdys patinas bando susiporuoti. Trumpai sakant, vabzdį orchidėja prisivilioja jį apgaudama ir vaizdu, ir chemija. Tą įrodė mūsų tautietis B. Kulenbergas.

ML. B. Kulenbergui belieka šviesiai pavydėti: jis dirbo su nuostabiomis gėlių pasaulio atstovėmis – orchidėjomis ir labai simpatiškais vabzdžių pasaulio gyvūnais – bitėmis. Matyt, buvo mokslininkas romantikas.

Ch. Liofstedas. Iš tikrųjų Bertilo Kulenbergo tyrimai iš pradžių lyg ir neturėjo didesnės taikomosios prasmės, bet vėliau, naudojantis jo sudarytomis schemomis ir pradėjus tyrinėti vabzdžių kenkėjus (žemės ūkio ir miško kenkėjus, drugius, vabalus, ir įvairias museles), paaiškėjo, kad jų sąveika su augalais taip pat dažniausiai paremta cheminiais junginiais, kiekvienu atveju vis kitokia, žodžiu, Kulenbergas atvėrė langą į taikomuosius tyrimus, ko iš pradžių lyg ir nesitikėta. Taip 1960 m. Švedijoje nuo orchidėjų, o ne nuo feromonų prasidėjo cheminės ekologijos mokslas.

būti vadinama alaus kraštu. Žinome, kad alui gaminti naudojamos mielės. Tai štai man kilo mintis: kodėl mielės turi būti naudojamos tik alų su tam tikru alkoholio kiekiu gaminti, juk mielės galėtų būti naudojamos ir kitiems alkoholiams, ne tik etilo alkoholiui, gauti. Teko pasukti galvas, kaip mieles priversti gaminti ir tokius alkoholių, kurie būtų naudingi kitiems tikslams. Paėmėme kai kuriuos už feromonų sintezę atsakingus genus, „įsiuvome“ juos į mielių genomą ir gavome geidžiamą rezultatą: tos savaip modifikuotos mielės vietoj etilo alkoholio gamina visai kitus alkoholių, kurie gali veikti ir kaip feromonai.

ML. Patikslinkime, kokius alkoholių gamina genų inžinerijos būdais šiek tiek pakeistos mielės?

Ch. Liofstedas. Jos gamina heksadekanolį (cetilo alkoholį) ir dar vieną ilgesnės grandinės alkoholį. Ne tik patys alkoholiai gali būti feromonais, bet ir jų dariniai – acetatai (acto rūgšties druskos ir esteriai). Tokiems pagaminti tereikia alkoholyje pakeisti funkcinę grupę ir turėsime dar vieną feromonų grupę. Tad modifikuotų mielių produktai gali būti naudingi ir acetatų gavimui.

ML. Kur tie nauji iš mielių gautieji alkoholiai gali pasitarnauti tiriamiesiems ir taikomiesiems darbams?

Ch. Liofstedas. Jie gali būti panaudoti ir kaip kovos su kenkėjais priemonė, lygiai kaip ir gamtiniai feromonai. Tačiau feromonų reikia gana daug, tad naudojant mūsų siūlomą būdą galima nebrangiai pagaminti reikiamą jų kiekį.

KONFERENCIJA – pirmą kartą Lietuvoje

Galima ir sintetinti tiesiogiai laboratorijoje, bet tuomet reikia atlikti daug įvairių operacijų, panaudoti nemažai reagentų, o mielėms su naujuoju genu įpylus cukraus be didesnių manipulavimų ir vargo galima gauti gan didelį naujo produkto kiekį.

Pagaliau ir tuos feromonus susintetinti nėra paprasta, nes pririekia kelių stadijų, o kartais negalima apsieiti ir be pakankamai sudėtingų sintezės procesų. Iš mielių reikalingą feromoną gauname gan lengvai. Labai svarbu, kad tą patį geną, kurį perkėlėme į mielės, galima perkelti ir į augalų ląsteles, tada augalai taip pat, jeigu reikia, gali pradėti tą feromoną gaminti.

ML. Ar šie Jūsų darbai tik pradėti, o gal genetiškai modifikuotos mielės tuos rūpimus feromonus visa jėga „gamina“ ir jie sėkmingai jau pritaikomi praktikoje?

Ch. Liofstedas. Pavaidinau šiuos darbus pradine stadija, nors mes tas naujas medžiagas turime. Dabar jas reikėtų kruopščiai patikrinti ir įsitikinti, kaip jos veikia gyvoje gamtoje, ar iš tikrųjų veikia taip, kaip mes tikimės ar norėtume.

Dviem kojomis judėti patogiau, ką švedai ir daro

ML. Ar Švedijoje iš mokslinių tyrimų laboratorijų idėjos ir nauji darbai lengvai perduodami verslui ir pramonei? Ar lengvai mokslinėmis inovacijomis Švedijoje susidomi pramonė? Pagaliau kokios rūšies pramonė Jūsų laboratorijos siūlomas feromonus galėtų imtis gaminti ir platinti?

Ch. Liofstedas. Geriausia turėti reikalų su nedidele bendrove, kuri tuo pasiūlymu susidomėtų. Iš karto didelių pinigų tikėtis nederėtų. Tokie sprendimai, kaip šis, nėra labai universalūs, nes jeigu kalbame apie kovą su viena kenkėjų rūšimi, tai jai tinkama

priemonė gali visai netikti kitai rūšiai. Tenka visą laiką tobulintis. Jeigu imtume insekticidus sintetinti tradiciniais metodais, tai nebūdami selektyvaus veikimo jie sunaikintų daugybę vabzdžių, tarp jų – ir naudingų, ne vien kenkėjų. Tenka kiekvienu atveju rūpintis specifinio insekticido gamyba. Kadangi prie kiekvieno insekticido kenkėjai ilgai pripranta, tad tenka didinti jo vartojimo dozę. Prie mūsų gaminamo iš mielių junginio kenkėjai, atrodo, neturėtų priprasti. Žinoma, kiekvienu konkrečiu atveju yra plusų ir minusų.

ML. Šiuos savo darbus traktuojate kaip fundamentinius ar taikomuosius? Juk nuo to tikriausiai priklauso ir darbų finansavimo šaltiniai.

Ch. Liofstedas. Šiuos mūsų tyrimus finansuoja kelios Švedijoje veikiančios mokslo tarybos. Viena iš jų finansuoja fundamentinius, kita – taikomuosius ir žemės ūkio tyrimus. Taigi mes judame dviem kojomis – fundamentinio ir taikomojo mokslo, nes reikia ir vieno, ir kito.

ML. Deja, finansuojant Lietuvos mokslą dažnai klibikščiuojama viena koja.

Ch. Liofstedas. (Juokiasi). Įdomu, kuria koja Lietuvos mokslo finansavimas labiau šlubuoja?

ML. Kodėl šio puikaus mokslo finansavimo principo paslapčių Jūs nepamokėte mums pokalbyje talkinančio Vinco Būdos, kuris Jūsų vadovaujamas dar 1989 m. stažavosi Lundo universitete, o 1995 ir 1997 m. jame ir dirbo? Dabar kaip Lietuvos mokslo tarybos narys galėtumėte daryti įtaką ir pasiūlyti mūsų šalies mokslo finansavimo tobulinimo principus.

Ch. Liofstedas. Dabar ir Švedijoje kyla įvairių minčių ir diskusijų dėl mokslo finansavimo. Kai kas siūlo padaryti vieną, bet didelę mokslo tarybą, bet, mano manymu, tai būtų

neteisinga. Tokia taryba labai greitai galėtų nukrypti į taikomųjų mokslų finansavimą, tikintis labai greitais išieškos, o su fundamentiniais tyrimais tai retai kada įmanoma, kaip rodo ir pateiktas pavyzdys su Faradėjaus elektros tyrimais. Fundamentiniai atradimai kartais gali pradėti teikti realią naudą tik po šimtmečio ar net daugiau metų. Tokia yra fundamentinių tyrimų specifika, ir nieko čia nepakeisi. Mokslą būtina statyti ant tokio pagrindo, kuris pastebimą ir realią naudą duoda ne tik šiandien, bet kartais ir sunkiai nuspėjamoje ateityje.

Vilniaus konferencijoje džiugino ir jaunų dalyvių veidai

ML. Kiek mus pasiekia įvairios žinios, o dabar ir Jūs šiek tiek mums atveriate uždangą. Lundo universitete atliekami labai reikšmingi cheminės ekologijos tyrimai. Jeigu taip, tai kodėl tokia prestižinė ir didelio masto cheminės ekologijos konferencija surengta ne Lunde, o Vilniuje?

Ch. Liofstedas. Mes jau daugiau kaip 20 metų bendradarbiaujame su Lietuvos mokslininkais, žinome, kad jie vykdo labai įdomius tyrimus. Mokslo bendruomenei ne tiek svarbu, kur susirinkti, svarbiausia – susirinkti. Vilnius labai puiki mokslo konferencijų rengimo vieta, o ši konferencija buvo labai sėkminga.

ML. Ar jau galima kalbėti apie cheminės ekologijos srityje dirbančių mokslininkų bendriją? Juk tai palyginus dar jaunas mokslas.

Ch. Liofstedas. Taip, tokia bendrija spėjo susiformuoti, tą patvirtina ir faktas, kad labai sėkmingai gyvuoja Tarptautinės cheminės ekologijos draugija. Kaip tik šios draugijos organizuotame 28-ajame susitikime mes ir dalyvaujame. Draugija leidžia ir savo žurnalą. Šioje konferencijoje dalyvau-

ja per 220 dalyvių, yra dar gal kokių 500 draugijos narių, kurie vyks į kitas numatytas konferencijas. Užtenka pažvelgti į jaunus konferencijos dalyvių veidus ir dings bet kokios abejonės dėl cheminės ekologijos bendrijos gyvbingumo ir ateities.

ML. Sprendžiant iš aktyviausių ir skaitlingiausių konferencijos dalyvių, matyti, kad cheminė ekologija labiausiai plėtojama JAV, Didžiojoje Britanijoje, Švedijoje, Vokietijoje, Japonijoje. O kur Rusijos, Baltarusijos, Latvijos, Lenkijos, Ukrainos cheminės ekologijos atstovai? Net ir labai aktyvios Kinijos mokslininkų nėra.

Ch. Liofstedas. Be Tarptautinės cheminės ekologijos draugijos taip pat gyvuoja Azijos ir Ramiojo Vandenyno cheminės ekologijos draugija. Pastaroji panašias konferencijas rengia kas dvejus metus ir jose kas jau kas, o Kinija išties labai aktyviai dalyvauja. Europoje dažniausiai renkasi šio žemyno ir Amerikos cheminės ekologijos mokslininkai. 2013 m. nutarta pirmą kartą rengti bendrą abiejų šiu draugijų konferenciją, todėl ji ir vyks Australijoje. Todėl joje dalyvių gali būti dvigubai daugiau, negu atvyko į Vilnių.

Paminėtoje Baltarusijoje gal išties dar nėra šios tyrimų krypties bent kiek plačiau žinomų mokslininkų, tai priklauso nuo vienu iš kitų mokslo tradicijų. Jūsų išvardytų šalių mokslininkai aktyviai dalyvauja ne tik Vilniaus, bet ir įvairiose kitose konferencijose, nes tose šalyse išties labai aktyviai plėtojami cheminės ekologijos tyrimai. Įdomu, kad iš Didžiosios Britanijos atvyko tik keturi mokslininkai, o iš Argentinos atvyko penki, iš Brazilijos – net šeši tyrinėtojai. Iš Čekijos net 11. Pasaulyje rengiama daug mokslo konferencijų, kartais tenka rinktis, iš kurias važiuoti. Po kelių savaičių numatyta didelė konferencija Pietų Korėjoje, tad šiai

Vilniaus konferencijai teko „varžytis“ (ir varžytis sėkmingai) su keliais didelio masto tarptautiniais renginiais. Juk reikia ir dirbti, negali vien keliauti. Mokslininkai turi tam tikrą privilegiją, kad gali keliauti savo šalių mokesčių mokėtojų pinigais, gaunamais per įvairius mokslo finansavimo šaltinius. Iš tų kelionių turime kai ką parsivežti, kas būtų naudinga tolesniam darbui, savotiškai atsipirktų, todėl labai svarbu pasirinkti perspektyviausias konferencijas.

ML. Jei būtumėte atsakingas už Europos mokslą, kokių reformų ar iniciatyvų imtumėtės? Ką siektumėte padaryti cheminės ekologijos mokslo tyrimų labui?

Ch. Liofstedas. Nemanau, kad ką ypatingą pasiūlyčiau, nes yra Europos mokslinių tyrimų taryba, kuri tuo rūpinasi. Cheminė ekologija – tai tarpdisciplininė mokslo sritis, kurioje reikiama biologai, chemikai, biochemikai, hidrobiologai, botanikai, elektrofiziologai ir daugybė kitų sričių mokslininkų. Net plėtojant ir tas atskiras mokslų šakas dalis lėšų nubyra ir cheminės ekologijos kryptim. Visiems mokslams reikia daugiau pinigų, bet nesūlyčiau iš kitų mokslų atimti ir duoti būtinai mums – tai ne tas kelias, kurio reiktų eiti.

ML. Kaip apibendrintume šį pašnekesį?

Ch. Liofstedas. Vilniaus konferencija pavyko, nes susitikę ir diskutavę įvairių sričių mokslininkai gavo daug peno, kuris ateityje neabejotinai duos vaisių. Svarbiausia, kad išvydome ir naujų pajėgų, nuo kurių priklausys šio mokslo perspektyvos. Man visados patinka pamatyti kuo daugiau jaunimo, o Vilniaus konferencijoje jo pakako.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Cheminės ekologijos konferencijos plenarinio posėdžio vaizdas, priekyje profesorius Tomas Beikeris (Thomas C. Backer, JAV), Vilniuje apdovanotas Tarptautinės cheminės ekologijos draugijos sidabro medaliu

DIDŽIOJO „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO“ NETEKTYS XX A. VIDURYJE

■ Atkelta iš 1 p.

nelemtieji istoriniai įvykiai mokslo ir praktikos vagą vertė vesti kitokia kryptimi, o paskui ją beveik visai užvertė ir privertė kone visus darbus pradėti iš naujo. Galima viltis, kad skaitytojams būtų įdomu paskaityti, kas buvo labiausiai įsitraukęs į didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimo darbą, ko per tuos virsmų metus neteko mūsų kalbotyra. Manytina, kad šį pasakojimą bene geriausia grįsti trumpomis didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijos tarnautojų, bendradarbių ir talkininkų biografijomis – jos yra ir visos tuometinės lietuvių kalbotyros istorijos veidrodis. Kalbėdami apie tuos žmones skirsime tiesioginius žodyno rengėjus (redakcijos tarnautojus, patarėjus) ir žodžių rinkėjus. Personalijos pateikiamos abėcėlės tvarka.

Mirusieji ir pasitraukusieji iš Lietuvos žodyno rengėjai

Kazys Alminauskis (Alminas) (1904–1986), žymus kalbininkas germanistas ir lituanistas. Studijavo Lietuvos, Vokietijos ir Austrijos universitetuose, dėstė Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose, pasitraukęs į Vakarus – Austrijos mokslų akademijoje ir JAV universitete Los Andžele. Paskelbė vertingų darbų iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos, buvo vienas iš vardyno rinkimo ir tyrimo vadovų Lietuvoje. 1935 ir 1936 m. trumpai (po mėnesį) yra dirbęs „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijoje, žodynui surinko beveik 2,5 tūkst. žodžių (daugiausia iš savo gimtosios Pálaučių kaimo šnektos dabartiniame Šilutės rajone), iš raštų išrašė kelis šimtus lapelių. Apie jo talką didžiajam žodynui iki šiol niekur nebuvo plačiau rašyta.

Apolinaras Bagdónas (1912–2008), mokytojas, redaktorius, poetas. 1943 m. baigė lituanistikos studijas Vilniaus universitete, dirbo Rokiškio ir Radviliškio gimnazijose. Pasitraukęs į Vakarus organizavo lietuvišką švietimą, dėstė lotynų kalbą JAV universitetuose, dirbo Pedagoginiame lituanistikos institute Čikagoje. Lietuvoje ir išeivijoje išleido keletą poezijos knygų, prozos rinktinę žemaičių tarme (1991), parašė lietuvių kalbos sintaksės vadovėlį. Mokydamasis Kražių gimnazijoje ir studijuodamas universitete žodynui užrašė beveik 20 tūkst. žodžių (daugiausia iš Užvenčio apylinkių, dalį iš raštų). Karo metais dirbo didžiojo žodyno redakcijoje korektūrų skaitytoju, redakcijos sekretoriumi. Žodyno I tomo prakalboje jam padėkota kaip geram žodžių rinkėjui.

Kostas Bajerčius (1904–1946), mokytojas, rašytojas, pasipriešino okupaciniams režimams dalyvis. 1935 m. baigęs lituanistikos studijas Vytauto Didžiojo universitete, dirbo Alytaus mokytojų seminarijoje. Plačiai reikiškėsi spaudoje literatūros, kultūros, pedagogikos, kalbotyros klausimais, išleido septynias prozas ir poezijos knygas, daugiausia vaikams. Studijų metais yra dirbęs žodyno redakcijoje. Aktyviai rinko žodžius žodynui, organizavo mokytojų ir mokinių žodžių rinkimo talkas, tais klausimais nuolat susirašinėjo su žodyno redakcija. Kartu su mokiniais yra surinkęs apie 5,5 tūkst. žodžių. Po karo žodyno redaktorius

Juozas Balčikonis jį kvietė dirbti redakcijoje, bet įsitraukęs į pagrindinę veiklą mirė nukankintas NKVD kalėjime. Apie jį sukurtas televizijos filmas „Garibaldis“.

Leonardas Dambráuskas (po karo **Dambriūnas**) (1906–1976), žinomas lietuvių kalbininkas. Baigė lituanistikos studijas (lietuvių kalbos šaką) Vytauto Didžiojo universitete, dėstė Kauno gimnazijose ir Vytauto Didžiojo universitete (1941–1944). Reiškėsi kalbos kultūros darbe ir morfologijos tiriamajame darbe, sudarė „Kalbos patarėją“ (1939), Lietuvoje ir JAV redagavo bendrinės kalbos žurnalą „Gimtoji kalba“. 1935–1936 m. dirbo didžiojo žodyno redakcijoje (iš viso 8 mėn.), užrašė kelias dešimtis žodžių žodyno kartotekai, skaitė žodyno korektūras.

Jonas Dárgis (1906–1948) Sibiro lageryje), mokytojas. Išklauses Vytauto Didžiojo universitete filologijos skyriaus kursą dirbo Jonišio, Švėkšnos, Radviliškio gimnazijose. Studijuodamas trumpai darbuos didžiojo žodyno redakcijoje lapelių skirstytoju, rinko žodžius iš gimtosios Barstyčių apylinkės. Yra užrašęs daugiau kaip 10 tūkst. žodyno lapelių (didelė dalis iš raštų).

Albertas Dilys (1920–2000), kalbininkas, vertėjas. 1939 m. baigė Utenos gimnaziją, studijavo Vilniaus universitete lituanistiką. Buvo Antano Salio, Prano Skardžiaus, Petro Joniko, Jono Kruopo, Juozo Balčikonio studentas, bendrakursiai buvo Eugenijus Matuzevičius, Alfonsas Nykaniūnas, Kazys Bradūnas, Vytautas Mačernis ir kt. Baigęs universitetą nuo 1947 m. pradžios dirbo Lietuvių kalbos institute, žodynų redakcijoje, buvo didžiojo žodyno mokslinis redaktorius. Vienas iš žodyno II ir III tomo autorių. 1950 m. saugumo sulaukęs ir represuotas. Grįžęs iš lagerių vis ateidavo pas Kruopą, bet į institutą negrįžo. Albertas Dilys buvo geras žodžių rinkėjas – iš viso surinko apie 3 tūkst. žodžių (iš gimtosios Debeikių tarmės apie 1200, kitus iš tautosakos rinkinių ir raštų).

Petras Jonikas (1906–1996), vienas iš žymiausių XX a. 4–10 dešimtmečių lietuvių kalbininkų, kalbos istorikas, kalbos kultūros specialistas. Studijavo kalbotyrą Lietuvos (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo) universitete, tobulinosi Rygos, Vienos, Karaliaučiaus universitetuose. Dėstė Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Vienas iš aktyviausių Lietuvių kalbos draugijos narių ir „Gimtosios kalbos“ žurnalo autorių. Lietuvoje išleido knygą „Pagramančio tarmė“ (1938), pasitraukęs į Vakarus knygas „Gimtojo žodžio baruose“ (1951), „Lietuvių kalbos istorija“ (1952), „Lietuvių bendrinės kalbos

kūrimasis antroje XIX a. pusėje“ (1972), „Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje“ (1987), paskelbė daug straipsnių Lietuvos ir užsienio spaudoje.

Būdamas studentas vienas iš pirmųjų nuėjo dirbti į „Lietuvių kalbos žodyno“ redakciją, iš savo gimtosios Pagramančio tarmės užrašė daugiau kaip tūkstantį žodžių, rinko žodžius iš žemaitiškų raštų (Valančiaus „Žemaičių vyskupystės“). 1932 m. paskelbė išsamų straipsnį apie didžiojo žodyno redakcijos darbą. 1941 m. viduryje penkias savaites ėjo didžiojo žodyno redaktoriaus pareigas.

Matas Jurkynas (1909–1944), mokytojas, kalbininkas. Nuo 1929 m. studijavo Lietuvos universitete, dirbo Pavardžių atlievavimo komisijoje, Mokslų akademijos žemės vardyno skyriuje. Sukauptė didelius onomastikos turtus, paskelbė daug straipsnių iš vardyno srities, parašė vardyno skyrių „Lietuvių kalbos rašybos žodynui“ (1948). Trumpai 1934 m. yra dirbęs didžiojo žodyno redakcijoje, žodyno kartoteką papildė daugiau kaip 1600 Bartninkų valsčiuje (dab. Vilkaviškio r.) užrašytų žodžių.

Juozas Jurkus (1915–1954), mokytojas, kalbininkas. Baigė Telšių vyskupo Valančiaus gimnaziją (1935) ir Vilniaus universitetą (1943), dirbo Telšių suaugusiųjų gimnazijoje, „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijoje, dėstė Vilniaus pedagoginiame institute. Juozas

Vilniuje, Švietimo vadyboje (ministerijoje). Svarbiausius savo darbus parašė išeivijoje. Buvo vienas iš Bostono enciklopedijos autorių, joje paskelbė straipsnį apie kapsų tarmę. Studijuodamas trumpai dirbo didžiojo žodyno redakcijoje, įsitraukė į žodžių rinkimą. Įvairių šaltinių duomenimis, jis užrašė nuo 6 tūkst. iki 10 tūkst. kapsų tarmės žodžių, yra skaitęs žodyno I tomo korektūras.

Jurgis Kutrá (1889–1943 Sibire), pedagogas, vertėjas, kultūrininkas. Mokėsi Bauskėje (Latvija), Voronežo mokytojų kursuose, dirbo Biržų gimnazijoje. Joje reikiškėsi kaip profesionalus tautosakos rinkėjas, daug vertė iš įvairių kalbų. 1932 m. trumpai dirbo didžiojo žodyno redakcijoje, įsitraukė į žodžių rinkimą. Vienas ir kartu su mokiniais yra surinkęs daugiau kaip tūkstantį žodžių iš gyvosios kalbos.

Juozas Lábokas (1905–1949), pedagogas, kalbininkas. Mokėsi Švėkšnos, Kauno kunigų seminarijoje, Lietuvos universitete. Čia suartėjo su dėstytoju Antanu Saliu, parengė jo dialektologijos kurso paskaitų užrašus (išleisti 1935 m., II leid. 1946 m. Tiubingene). Dirbo Kauno Jėzuitų gimnazijoje, susirgęs džiava nuolat gyvendavo sanatorijoje. Daug rašė spaudoje, ypač kalbos klausimais, buvo vienas iš aktyvesnių Lietuvių kalbos draugijos narių ir nuolatinis „Gimtosios kalbos“ autorius. 1931 ir

tarnautojų. Joje skirstė kartotekos žodžius pagal abėcėlę, rašė žodyno tekstą, jį redagavo, skaitė ir tvarkė korektūras. Buvo vienas iš geriausių žodžių rinkėjų. Įvairių šaltinių duomenimis, Gargždų apylinkėse surinko ir iš raštų išrašė apie 10 tūkst. lapelių. Žodyno redaktorius Balčikonis I tomo prakalboje jį yra pavadinęs „vienu iš pirmųjų ir geriausių bendradarbių“ ir apgailestavęs, kad nesulaukė žodyno I tomo „pasirodymo dienos, tačiau jis paliko savo nuopelnų nenykstantį paminklą, pažymėtą trimis mažomis raidėmis ^{GrG} – prie žodžių, kuriuos jis dirbdamas redakcijoje per vakacijas ir kitomis progomis iš savo krašto surinko“. Ir Pranas Skardžius jį laikė „vienu iš geriausių žodyno bendradarbių“. Puikų jo šios srities darbo išnamumą rodo ir jo „Lietuvos aide“ 1937 m. paskelbtas straipsnis „Didysis lietuvių kalbos žodynas“.

Pranas Márkelis (1905–1950), mokytojas lituanistas, spaudos darbuotojas. Baigė Rokiškio gimnaziją, 1940 m. Vilniaus universitetą. Dirbo įvairiose mokyklose, Vilniaus miesto viešojoje bibliotekoje, nuo 1941 m. „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijoje. 1942 m. rudenį persikėlė į Šiaulius dirbti suaugusiųjų gimnazijoje. Archyvinių žodžių rinkėjų sąrašuose nurodoma Markelį iš gyvosios kalbos užrašius apie 38 tūkst. žodžių ir iš raštų surinkus dar apie 17 tūkstančių. Pranas Markelis vienas iš pirmųjų paskelbė išėjusio žodyno I tomo recenziją, ga-

Albertas Dilys (1920–2000), nuotrauka iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo fondų

Juozas Jurkus (1915–1954), nuotrauka skelbta „Gimtojoje kalboje“ 2012 m. Nr. 6

Aleksandras Lengvinas (1904–1940), nuotrauka iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Balčikonis 1945 m. per Mokslų akademijos prezidiumą stengėsi parsikviesti Jurkų į žodyno redakciją, rašė raštus valdžiai dėl jo paleidimo iš įkalinimo ir tremties. „Lietuvių kalbos žodyno“ istorijoje Jurkus minimas kaip geras žodžių rinkėjas iš gyvosios kalbos (užrašė beveik 9 tūkst. lapelių ir dar apie 6 tūkst. iš raštų); dėl to jam padėkota žodyno I tomo prakalboje.

Juozas Jurkus priklausė vadinajamam Vytauto Mačernio būreliui (be Vytauto, jame buvo Juozas Jurkus ir jo giminaitis Paulius Jurkus). Savo dienoraščiuose yra palikęs daug liudijimų iš buvimo ir susitikimų su Mačerniu, apie savo aplinką, mokymąsi, studijas ir kitus dalykus.

Vladas Kūlbokas (1908–2000), pedagogas, literatūros tyrėjas ir kritikas. Baigė Vilkaviškio „Žiburio“ gimnaziją ir Vytauto Didžiojo universitetą, dirbo mokytoju Plungėje, Pasvalyje,

1933 m. po kelis mėnesius dirbo didžiojo žodyno redakcijoje, iš gimtųjų Veiviržėnų apylinkių surinko beveik 4 tūkst. žodžių (nemaža dalis iš raštų). Dėl jų jam padėkota žodyno I tomo prakalboje. Juozas Labokas buvo ypač artimas žodyno redakcijai žmogus, yra skaitęs I tomo korektūras. Mirė Alytuje nukankintas kagėbistų.

Aleksandras Lengvinas (1904–1940), kalbininkas, vienas iš „Lietuvių kalbos žodyno“ I ir II tomo teksto autorių. Baigė Plungės gimnaziją, lituanistikos studijas Vytauto Didžiojo universitete. 1939 m. susirgo tuberkulioziniu smegenų uždegimu. Liga komplikavosi ir nepaisant didelių žodyno bendradarbių pastangų jo nepavyko išgelbėti.

Aleksandras Lengvinas didžiojo žodyno redakcijoje pradėjo dirbti 1932 m. gruodžio mėn. ir su nedidelėmis pertraukomis buvo vienas iš nedaugelio nuolatinų redakcijos

lima spėti, kad jo plunksnai priklauso dar keli straipsniai žodyno klausimais (pasirašyta inicialais). Jie rodo puikų autoriaus profesinį pasirengimą, blavių žvilgsnį į diskutuotinus dalykus, didžiulę pagarbą visam redakcijos dirbamam darbui.

Antanas Masiónis (1909–1995), pedagogas, spaudos darbuotojas, vertėjas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Leipalingyje, baigė Marijampolės marijonų gimnaziją ir germanistikos studijas Vytauto Didžiojo universitete. Dirbo Kretingos, Lazdijų ir kitose gimnazijose. Pasitraukęs į Vakarus reikiškėsi išeivijos veikloje. Daug rašė spaudoje, į lietuvių kalbą išvertė užsienio autorių kūrinį. Studijuodamas vienas iš pirmųjų atėjo dirbti į didžiojo žodyno redakciją, bet joje ilgiau neužsibuvo.

Bus daugiau

Lietuvos istorijos mokslo patriarchui profesoriui VYTAUTUI MERKIUI atminti

Lietuvos, išėjęs šviesuomenę, užsienio bičiulius kitataučius pasiekė skaudi žinia: šių metų liepą mirė vienas žymiausių lietuvių istoriografijoje mokslininkų, profesorius habilituotas daktaras, Lietuvos MA tikrasis narys, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikas istorikas Vytautas Merkys (1929–2012). Tai žymiausias XIX a.–XX a. pradžios istorijos tyrėjas. Buvo kuklus, valstietiško santūrumo ir atkaklumo, savo gausiomis knygomis, moksliniais laipsniais ir vardais, valstybinėmis premijomis, ordinais nesididžiavo, nesigyrė. Viso jo gyvenimo tikslas buvo išaukštinti lietuvių tautą ir jos žmones, atskleisti siekį gyventi laisvai nepriklausomoje valstybėje. Ypač aktualios temos buvo tautinis atgimimas, draudžiamoji lietuvių spauda, Katalikų bažnyčios Lietuvoje istorija. Parašė 15 knygų, su kitais – Lietuvos istorijos vadovėlių vidurinėms mokykloms, keletą kapitalinių „Lietuvos TSR istorijos“ veikalų, parengė spaudai svarbių Lietuvos istorijos šaltinių publikacijų, su A. Tautavičiumi ir J. Jurginiu parašė „Vilniaus miesto istoriją“ (1968, LSSR valstybinė premija 1969), pirmą kartą lietuvių istoriografijoje plačiai ištyrė pirmojo garsiausio lietuvių istoriko, Lietuvos istoriją parašiusio lietuviškai, Simono Daukanto XIX a. laikotarpį ir jo nuopelnus LDK, Lietuvos istorijai (1972, papildytas II leidimas 1991), lietuvių tautinio sąjūdžio pradžią ir jo plėtrą („Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.): Politinės jos sukūrimo aplinkybės“, 1978; „Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, 1982; „Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias. 1864–1904“, 1994; „Knygnešių laikai. 1864–1904“, 1994; už šią monografiją 1997 m. suteikta Lietuvos mokslo premija). Su šia tematika siejasi originalios plačios monografijos: „Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo“ (1999), „Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.“ (2006).

Istoriografijai reikšmingi spaudai parengti Simono Daukanto, Motiejus Valančius, Juozas Lukoševičius, Konstantino Jablonskio, Igno Jonyno, „Knygnešys 1864–1905“ (3-asis tomas, 1997). Buvo kolektyvinio veikalo „Vilniaus universiteto istorija“ (2 tomai, 1976–1977; LSSR valstybinė premija 1981), 1989–2000 m. – „Lietuvos istorijos metraščių“ atsakingasis redaktorius, mokslinio žurnalo „Lituanistica“ 1994–2005 m. redakcinės kolegijos pirmininkas. Vytauto Merkio išskirtinis bruožas – monografijas rašė remdamasis gausia archyvine medžiaga (Lietuvos ir kitų šalių archyvuose ją rinko nuosekliai per visą mokslinę veiklą), jam svarbiausia buvo faktai. Būdinga mokslinė precizija, argumentacija, logizuotas gyvas dėstymas, o sovietinės okupacijos laikotarpiu – objektyvumas, ideologizavimo vengimas. Nors tolerantiškas Lietuvoje gyvenantiems kitos tautybės žmonėms (mokslų srityje ypač daug bendravo su žydų intelektualais), komunistinės nomenklatūros buvo kaltinamas „na-

cionalizmu“ ir kitais nebūtais dalykais.

Tai sausi faktai, skaitytojui noriu pateikti visą Vytauto Merkio spalvingą, sudėtingą, sunkų gyvenimo ir kovos kelią. Juk tai ir mūsų buvęs komplikuo- tas prieštaringas gyvenimas, pareikalavęs fizinių ir dvasinių pastangų išlikti, būti naudingam visuomenei. Rašyti apie šią iškilią asmenybę itin sudėtinga. Manau, skaitytojui bus įdomiau susipažinti ne su Vytauto Merkio monografijomis, o plačiau su jo gyvenimu, aplinka, darbo veikla, mokslo kolegomis, bičiuliais, kuriuos jis išaukštino savo atsiminimų knygoje „Atminties prošvaisės“ (Vilnius, 2009, leidykla Versus aureus).

Džiaugiuosi ir didžiuojuosi, kad Vytautas Merkys 1970–1972 m. buvo mano disertacijos (apginta 1973 m.) apie Mažąją Lietuvą ir lietuvininkų tautinę padėtį vokiečių valdomoje Prūsijoje mokslinis vadovas. Pasiūlyta ši tema, nes, studijuodamas Vilniaus universitete istoriją, apgyniau diplominį darbą apie lietuvių tautinį judėjimą pagal universiteto Rankraštyne esamą archyvinę medžiagą; vienas iš skyrių buvo apie Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių veikėjų bendradarbiavimą leidžiant „Aušrą“, „Varpą“. Pasitikėjimą kėlė dar jauno istoriko Vytauto Merkio autoritetas (1963 m., minint „Aušros“ 80-ąsias leidimo pradžios (1883) metines, – universitete surengtoje konferencijoje jis skaitė

Vytautas ir Irena Merkičiai su svečiais – geologu prof. Algirdu Gaigalu, jo žmona gydytoja Birute ir vairuotoju. Sodyboje Urkionių kaime apie 2006 m.

namai. Veikaluose sunku rasti klaidų. Tai sąžiningo mokslininko patrioto gyvenimo ir veiklos svarbiausias kriterijus. Vytautą Merkių laikau savo Mokytoju. Apie tai 1999 m. rašyta „Mokslo Lietuvoje“ pokalbyje su žurnalistu

toriams visai nesunku buvo redaguoti tekstą. Pats teikdavo naudingų patarimų. Tai tikro enciklopedinio mąstymo žmogus. Jam faktas – šventas. Su juo teko kūrybingai kaip kolegoms bendradarbiauti iki šių dienų.

Man svarbu atskleisti Vytauto Merkio asmenybę, jo santykius su sovietinėmis institucijomis, su kolegomis ir bičiuliais, su sovietine nomenklatūra ir kaip pavykdavo ištrūkti iš „mėsmaalės“, išsisukti iš intrigų, apkalbų, provokacijų, pinklių rato. Tuomet pamatome visą sovietinės santvarkos, istorikų bendruomenės panoramą, daug ką sužinome tik dabar (Vytautas Merkys medžiagą rinko, ypač po 1990 m., iš itin draustų specialiųjų slaptųjų fondų Lietuvoje, Rusijoje ir kitur). Jam buvo svarbiau iškelti kolegas, bičiulius, ne save. Mąstė racionaliai, valstietiška. Jis prisipažįsta: „Niekada savo emocijų rodyti nenorėjau“.

Vytautas Merkys gimė 1929 m. gegužės 5 d. Čivų kaime, Skapiškio vlsč. (dabar Kupiškio r.) valstybinių valstiečių šeimoje. Senelis Zigmantas 15 metų tarnavo rekrutu carinės Rusijos kariuomenėje, dalyvavo 1877–1878 m. Rusijos kare su Turkija (Balkanų karas). Tėvas Juozas Merkys prieš Pirmąjį pasaulinį karą ilgam buvo išvykęs uždarbiauti į JAV. Vytukas (kupiškėnų tarpe) jau 1941 m. pradžioje neteko motinos Marijonos Mėlynytės-Merkienės, patyrė skurdą, vargą. Ir per bolševikų, ir per nacių okupacijas Kupiškio gimnazistai, tarp jų Vytukas tvirtai suvokė „savo tautinę tapatybę ir savo valstybės atkūrimo siekį. Brangus buvo valstybės herbas „Vytis“. Nuo tada stiprėjo tautinis patriotizmas. 1946 m. vasarį niekuo nekaltą tėvą, vakare kortuojantį pas kaimynus nušovė sodybą apsupusieji partizanų gaudytojai kareiviai ir vietiniai sovietiniai aktyvistai. Vytukas liko vienas su gerąja pamote, kurią vadino Motina.

Bus daugiau

Dr. Algirdas Matulevičius
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro vyresnysis mokslinis redaktorius

Istorikas dr. Algirdas Matulevičius ir prof. Vytautas Merkys (Vilnius, 2010 03 18)

pranešimą apie lietuvių tautinį sąjūdį XIX a.). Bendradarbiauti buvo lengva: rūpestingas, kartu reiklus turiniui ir faktų argumentacijai, logikai, taupiam žodžiui. Ypač nemėgo netiesos, faktų „pritempimo“ prie norimų gauti išvadų, nereikalingo ideologizavimo. Dar studijuodamas Vilniaus universitete šio rašinio autorius vartojo išguitą ir nepa- geidaujamą Mažosios Lietuvos terminą. V. Merkys tuo džiaugėsi. Renkant medžiagą ir rašant disertaciją atsivėrė nauji klotai, vartai į Vokietiją. Juolab, kad Vytautas Merkys, kaip reta kuris, yra europinio lygio ir mąstymo istorikas: talentingas, objektyvus, doras, taurus, ramus, sąžiningas, patikimas, tad dirbti su juo buvo didelis stimulas, garbė. Disertacija buvo parašyta laiku, sėkmingai apginta. Daug reiškia ne vien vadovo autoritetas, bet ir jo žmogiškosios savybės. Nes jis visą laiką, vaizdžiai kalbant, ėjo kalavijo ašmenimis, tik kovodamas plunksna. Kaip ir istorikas, žurnalistas Juozas Jurginis, Vytautas Merkys rašė geru stiliumi, aiškiai, patraukliai, įtiki-

Gediminu Zemlicku, minint profesoriaus 70-metį. Mintys visiškai tinka ir šiandien. Skaitytojui primenu, kad Vytautas Merkys buvo ir Silvos Pocytytės disertacijos apie Mažosios Lietuvos lietuvininkų kultūrinę veiklą XIX a.–XX a. pradžioje mokslinis vadovas (turėjo ir daugiau doktorantų). Reikėtų parašyti atsiminimų knygą (sudarytoja galėtų būti gabi jo doktorantė Aldona Prašmantaitė).

Vytautas Merkys kone apie 50 metų buvo kelių lietuviškų enciklopedijų vienas rengėjų: autorius, konsultantas, recenzentas, Mokslinės, Redakcinės tarybų narys, – pradėdamas „Mažąją lietuviškąją tarybinę enciklopediją“ ir baigiant po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. leidžiama „Visuotinė lietuvių enciklopedija“ (išleistas 21 tomas). 40 metų rengiu lietuvišką enciklopedijas (1972–2012 m.), todėl galiu tvirtinti, kad Vytautas Merkys parašė daugybę straipsnių: labai kvalifikuotai, geru stiliumi, pagal enciklopedijų rengimo metodiką (reta tokių autorių!). Redak-

Istorikai prof. Vytautas Merkys ir prof. Mečislovas Jučas pastarojo jubiliejaus proga Valdovų rūmuose (2011 06 30)

Irenos Reginos Merkiienės nuotraukos

GIMUSI TYRINĖTI ORANŽINIUS MIŠKO

Profesorius Juozas Augutis sveikina Vytauto Didžiojo universitete apsilankiusią prof. dr. Birutę Galdikas. Šalia viešnios – VDU Biologijos katedros prof. Algimantas Paulauskas

Pradžia Nr. 14

Lietuvių kilmės antropologė profesorė Birutė GALDIKAS, mokslo pasaulyje pagarsėjusi žymiausia Borneo salos Indonezijoje orangutanų tyrinėtoja, toliau pasakoja savo gyvenimo istoriją, kurioje pakako ir romantiškų nuotykių, ir rūščių išbandymų. Viena be kito jos gyvenime sunku įsivaizduoti. Mūsų pašnekesyje sustojome ties ta gyvenimo vieta, kai tik ką Los Andželo universitetą Kalifornijoje baigusi mūsų tautietė atsidūrė savotiškoje nežinomybėje: pakerėta mokslo pasaulyje pagarsėjusio Kenijos archeologo ir antropologo, brito pagal kilmę ir kukujo pagal pasaulėžiūrą Luiso Likio (Louis Seymour Bazett Leakey, 1903–1972) paskaitos, spontaniško impulso pagauta apsisprendė tyrinėti orangutanus. Šiam paskutinio kurso studentės ryžtui po tam tikrų dvejonų, o gal ir tam tikro deramo „gero tono išlaikymo“ galop pritarė ir australopitekų bei kitų hominidų griaučių atradėjas ir tyrinėtojas Luisas Likis.

Beliko lyg ir mažmožis: užsitikrinti finansavimą tyrinėjimams ir gauti leidimą valstybės, kuri įsileistų į savo džiungles ar rezervatą tuos orangutanus tyrinėti. Žinoma, tai turėjo būti Indonezija arba Malaizija nes tik šių šalių atogrąžų miškuose natūraliomis sąlygomis orangutanus buvo galima sutikti. Tolesni įvykiai patvirtino, kad dažnai būtent tariami mažmožiai ir gali nulemti tyrinėjimų sėkmę ar nesėkmę, o neretai ir pasirinktąjį mokslininko gyvenimo kelią.

Šimpanzės orangutanų neatstos

ML. *Taigi atsidūrėte nežinomybėje: finansavimo orangutanų tyrinėjimams niekas Jums neskuba skirti, tuo labiau, kad tuo metu dar nieko nebuvo nuveikusi tuos primatus tyrinėdama. Su orangutanais pasilabindavote tik Los Andželo zoologijos sode, kur ateidavote išlieti savo*

sielvarto dėl nepradedamos įgyvendinti svajonės. Bet Jūsų ryšiai su Luisu Likiu nenutrūko, galėjote į šį nenumaldomą mokslo entuziastą atsiremti?

B. Galdikas. Jis reguliariai lankydavosi Los Andžele, mes nuolat susitikinėjome, bet kartais man atrodydavo, kad ir Likio palaikomas orangutanų projektas niekada neprasidės. Sklido gandai, kad Malaizijos vyriausybė išvaikė užsienio mokslininkus iš Sabaho miškų. Rašiau laiškus Indonezijos vyriausybei su prašymu leisti tyrinėti orangutanus šiai šaliai priklausančios Sumatros salos dalyje. Net ir visada entuziastingas Likis kartą man pasakė, kad lieka vienintelė išeitis – tyrinėti mažasias šimpanzes. Man atrodė, kad iškeisti Borneo ar Sumatrą į Zairą būtų tikras pralaimėjimas.

Šią mano nuostatą suprato ir Likis, todėl šimpanzių stengėsi daugiau nebeminėti. Pagaliau iš Indonezijos vyriausybės atėjo ilgai lauktas leidimas tyrinėti tos šalies orangutanus. Mano džiaugsmą buvo sunku nusakyti, bet strigo reikalai dėl materialinės paramos Tiesa, Likis buvo neįveikiamas optimistas užkrėtęs tuo ir mane. Jam net pavyko sudominti turtingą Holivudo filmų kūrėją: šis sutiko finansiškai remti orangutanų tyrinėjimus, bet už tai norėjo gauti teises kurti filmą. Likuiui atrodė, kad mūsų projekto reikalai pajudėjo: užtekdavo prisiminti Hugo van Lawicko filmus apie Gombės šimpanzes – kodėl ko nors panašaus nesukūrus apie orangutanus? Man kildavo abejonių, nes šimpanzių ir orangutanų prigimtis, jų gyvenimo būdas labai jau skyrėsi.

Toliau vėl prasidėjo ištisas nesėkmių ruožas. Holivudo filmų kūrėjas savo ankstesnį pasiūlymą atsiėmė, aš vėl jaučiausi sėdinti prie suskilusios gėdos. Prabėgo pustrėčių metų, kai buvo sumanytas mūsų projektas, bet prie išsvajotų orangutanų nepriartėjome.

Pagaliau gavome dalį tyrinėjimams reikalingų lėšų iš Brolių Wilkie fondo. Leghtonas ir Robertas Wilkie prieš

tai buvo parėmę britės Džeinės Gudal (Jane Goodall) ir amerikietės Dajanos Fosi (Dian Fossey) tyrinėjimus, taip pat Pietų Afrikos australopitekų atradėją Raymondą Dartą. Dar vieną dotaciją pavyko gauti iš Jane ir Justino Dartų fondo. Visa tai pavyko tik Luiso Likio nepaprasto užsispyrimo ir mokėjimo kitus žmones užkrėsti mūsų mokslinėmis idėjomis dėka. Pagaliau finansinę paramą mums skyrė Nacionalinės geografijos draugija. 1971 m. rugsėjo 1 dieną galėjome su Rodu krautis lagaminus savo ilgai kelionei į Pietryčių Azijos atogrąžų miškus. Nuo pirmosios pažinties su Luisu Likiu buvo prabėgę lygiai 30 mėnesių.

Silpstančiame kūne pergale vis dar šventė stipri dvasia

ML. *Koks buvo judviejų su savo pirmuoju vyru fotografu Rodu Brindamouru kelionės į Pietryčių Aziją maršrutas? Kiek žinau, rinkotės ne patį tiesiausią kelią.*

B. Galdikas. Pirmiausia nuvykome į Vašingtoną, kur aplankėme Nacionalinės geografijos draugijos būstinę. Ten Mary Griswold Smith ir Bobas Gilka paskolino Rodui filmavimo aparatūrą, daug filmavimo juostų ir suteikė daugybę naudingų, praktiškų patarimų, kaip filmuoti orangutanus.

Iš Vašingtono skridome į Londoną, o iš ten į Rytų Afriką. Tris savaites praleidome Kenijoje, Nairobi priemiestyje Langatoje esančioje Likių šeimos rezidencijoje. Luisas mus globojo, norėjo, kad pamatytume kuo daugiau Afrikos. Lankėme Olduvajaus tarpekį, kur buvo rasta 2 milijonų metų senumo hominido „Zinjo“ fosilija. Tarpeklyje vis dar tęsė darbus Luiso žmona Merė Liki (Mary Douglas Leakey). Viešėjome Gombės nacionaliniame parke, kur šimpanzes tyrinėjo garsioji Džeinė Gudal.

Buvo akivaizdu, kad Luiso sveikata visai pašlijusi, bet jo atkaklumas ir ryžtas mus stebino. Plieskiant saulei

kopė į kalnus, nes jam rūpėjo pačiam pamatyti kasinėjimų vietas. Silpstančiame kūne pergale vis dar šventė stipri dvasia. Paskutinį kartą Luisą mačiau mūsų išvykimo iš Afrikos dieną Nairobyje. Stovėjo pasiremdamas lazda muziejaus, kuriame turėjo savo darbo kabinetą, tarpduryje. Plačiai mojuodamas ir šypsodamasis atsiveikino, išlydėdamas mus į ilgą kelionę. Matyt, jautė, kad į dar ilgesnę, iš kur negrįžtama, laukia jo paties kelias. Man ši kelionė buvo tik pati pradžia, jam – pabaiga. Jaučiuosi be galo daug skolinga šiam nuostabiam tyrinėtoji ir žmogui. Tai buvo ištis nepaprastas žmogus ir savaip didis mokslininkas.

kad atsirado, kas savo gyvenimą norėtų aukoti šių primatų tyrinėjimui?

B. Galdikas. Džeinė norėjo studijuoti šimpanzes, bet iš pradžių ji buvo Likio sekretorė. Jautė pašaukimą Afrikoje studijuoti gyvūnus, tad Likis jai ir pasiūlė tyrinėti šimpanzes Gombės upės (angl. Gombe Stream) nacionaliniame parke Tanzanijoje. Tai Likio idėja. Vėliau Džeinė įkūrė savo vardu pavadintą tyrimų institutą (Jane Goodall Institute). O Dajan Fosi taip pat per Likį ėmėsi studijuoti gorilas Ruandos kalnų miškuose.

Luisas Likis buvo labai įtakingas ir energingas mokslininkas, turėjo talentą sudominti moksliniais tyrinėjimais net ir nieko bendra su mokslu neturinčius žmones. Jo dėka pavykdavo gauti finansavimą, be kurio apie jokus tyrinėjimus nebūtų buvę nė kalbos.

Be to, Likis buvo išsitikinęs, kad moterys geriau už vyrus gali studijuoti žmogiškąsias beždžiones. Pirmiausia dėl to, kad moterys pastabesnės, kantresnės, pasižymi geresne intuicija, geriau įsidėmi tyrinėtojų reikšmingas smulkmenas. Bent jau Likis šventai tikėjo, kad taip yra. Antra, Likio nuomone, moterys nesukelia žmogiškųjų beždžionių patinų agresijos. Vyrams tyrinėtojams dėl šios priežasties gali kilti tam tikrų keblumų, todėl Likis tyrinėti beždžiones dažniau rinkdavosi moteris, o ne vyrus.

ML. *Tokiai Likio pozicijai pritariate?*

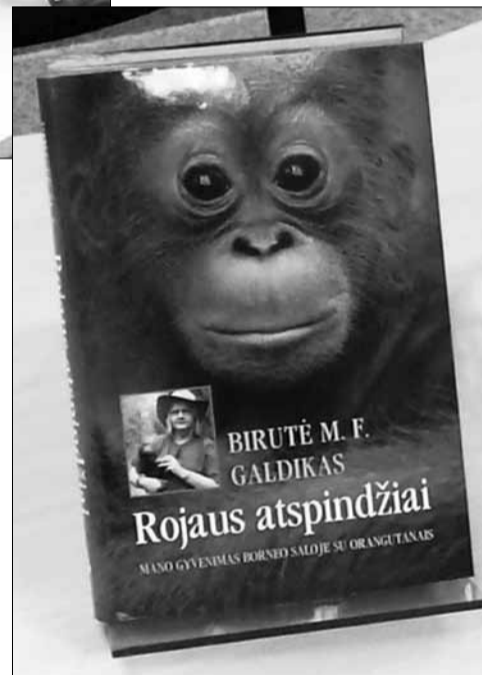
B. Galdikas. Iš esmės jis buvo teisus.

ML. *Abi šios mokslininkės su Kalifornijos universitetu Los Andžele nesusijusios?*

B. Galdikas. Džeinė vėliau studijavo Kembridžo universitete, kur apgynė ir disertaciją. Kur Ph. Dr. vardą gavo Dajan Fosi taip staiga negalėčiau pasakyti.

ML. *Nuostabu ne vien tai, kad trys mokslui atsidavusios moterys tyrinėjo tris skirtingas beždžionių rūšis. Jos labai daug padarė, kad tos rūšys savo gyventose vietovėse atogrąžų miškuose išliktų, jų dėka tie miškai nebuvo iškirsti, o tapo nacionaliniais parkais, saugomomis teritorijomis.*

B. Galdikas. Tai buvo vienas sudėtingiausių ir sunkiai įgyvendinamų rūpesčių. Kai mus pradėjo vadinti Likio angelais, tai nebuvo vien graži metafora, mūsų trijulė ištis buvo tarsi šeima. Mes skyrė milžiniški nuotoliai, mes susieidavome tik per mokslininkų konferencijas ar kitomis panašiomis progomis, bet mus siejo kai kas daugiau negu kraujo ryšis. Keliaudavome po JAV skaitydamos paskaitas. Galėdavome prakalbėti pusę nakties ir mums buvo kuo dalytis. Buvome giminingos sielos, o mūsų veikla apdovanojo mus unikalia patirtimi. Mes tyrinėjome žmogines beždžiones, rūpinomės jomis tarsi artimomis būtybėmis, pačios

Naujos Birutės Galdikas knygos viršelis

Luiso Likio angelai – primatų tyrinėtojų trijulė

ML. *Prisiminkime, kaip susipažinote su brite Džeine Gudal, pagarsėjusia šimpanzių tyrinėtoja, ir amerikiete Dajan Fosi, ne mažiau garsia gorilų tyrinėtoja. Kiek žinau, šios dvi žymios mokslininkės ir nemažiau nuostabios moterys turėjo Jums didelės įtakos, buvo septyni pavyzdys. Šiandien pasaulyje šalia šių dviejų primatologų visada minima ir trečioji – orangutanų tyrinėtoja Birutė Galdikas, o visa trijulė vadinama „Likio angelais“. Tad kokiū būdu susipynė šios primatų tyrinėtojų trijulės keliai?*

B. Galdikas. Mes susipažinome būtent per Luisą Likį. Jo dėka visos trys atėjome ir į primatų tyrinėjimo sritį.

ML. *Tai tikslinga Likio idėja – tris moteris pritraukti prie šimpanzių, gorilų ir orangutanų stebėjimo ir tyrinėjimų? O gal laimingas atsitiktinis sutapimas,*

Primename, kad iš Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo projektui „Mokslui, kultūrai ir visuomenėi“ vykdyti Lietuvos mokslininkų laikraščiu „Mokslo Lietuva“ 2012 m. skirta 65 tūkst. Lt.

„Mokslo Lietuvos“ redakcija

„ŽMONES“ – ORANGUTANUS (2)

kęsdamos didžiausius nepriteklius ir išbandymus, vienos be ginklo gūdžiose atogrąžų miškuose. Vargu ar mus išvis galėjo suprasti kiti žmonės, gyvenę įprastą gyvenimą, jiems mes buvome daugiau negu keistuolės. Luisas Likis intuityviai pajuto mūsų sielų bendrumą, kiekvienai iš mūsų atskirai padėjo tapti tuo, kuo tapome, o jis pats tapo mūsų dvasios vadovu ir vedliu.

Mes rinkomės primatų tyrinėtojų kelią, kupiną nežinios ir pavoju, bet pavojai slėpė visai ne ten, kur daugelis įsivaizduoja ar kur mes pačios iš pradžių naiviai įsivaizdavome. Ne žmoginės beždžionės buvo tikrojo pavojaus šaltinis, bet žmonės, kuriems mūsų veikla kėlė didžiulį nepasitenkinimą. Specialiai to visai net ir nesiekdamos mes privalėjome veržtis į tų nelegalia veikla užsiimančių žmonių interesų lauką. Įsigyvenusios į savo tiriamą objektą – žmogines beždžiones – turėjome rūpintis jų gyvenimo sąlygomis ir fiziniu išlikimu, kuris buvo labai problemiškas. Miškai negailestingai kertami, nes buvo pragyvenimo ir verslo šaltinis daugeliui vietinių žmonių, o norint išsaugoti žmonių beždžionių gyvenamąjį plotą tiems nelegaliems kirtimams reikėjo užkirsti kelią. Praktinių gamtos tyrinėjimų kelias neišvengiamai atsiremia į išsaugojimo problemas, o ši vidinį ryšį išsaugoti nepažeistą be galo sudėtinga. Mes buvome atėjūnės, nes matydamos, kad įstatymai nevykdomi, ignoruojami, pačios imdavome juos įgyvendinti. Vadinasi, savo mokslinę veiklą neišvengiamai tekdavo veltis į vietos politines, ekonomines, gamtos saugos ir kitokio pobūdžio intrigas, tą žmogiškųjų santykių sferą, kurioje konfliktai buvo neišvengiami ir tam reikėjo būti pasirengusiems.

1985 m. gruodžio 27 dienos traagiška atomazga nusinešė Dajan Fosi gyvybę. Ji žuvo nuo mačėtės kirčio savo trobelėje Kariokės tyrimų centre Virungos ugnikalnių rajone. Įvairūs gandai ir žmonių noras atrodyti „labai informuotais“, nuspėjusiais liūdną baigtį, rodė tik viena: niekas iš jų taip ir nesuprato Dajan Fosi gyvenimo siekių prasmės ir kokia nepaprastai vieniša ji buvo, nežiūrint į visus gorilų tyrinėtojos nuopelnus mokslui.

Kelionė į nežinią

ML. Ar lengvai apsisprendėte vykti iš Los Andželo į tolimą ir nežinomą Borneo salą? Neįsivaizduojate abejonių? Juk savajodama patekti į žemiškąjį rojų patekote į tikrą peklą.

B. Galdikas. Abejonių pakako, nes tai buvo kelionė į nežinomą. Niekas iš tikro nekildavo abejonių. Juk savajodama patekti į žemiškąjį rojų patekote į tikrą peklą.

Kai iš Šiaurės Amerikos rengėmės skristi į Borneo, net Indonezijos ambasadoje Vašingtone mums niekas nesugebėjo paaiškinti, kas mūsų laukia. Mat niekas iš ambasados darbuotojų nebuvo lankęsis Borneo. Galėjome remtis tik XIX–XX a. sandūros tyrinėtojų ir nuotykių ieškotojų parašytomis knygomis. Iš dalies ta informacija buvo gan patikima, nes Borneo gyveno tarsi sustojusio laiko sąlygomis. Pusnuogiai vyrai, kurių visas apdaras tebuvo per strėnas parištos juostos, vis dar medžiojo iš vamzdžių šaudydami užnuodytomis strėlėmis. Laimei, jau buvo išgyvendintas priešgo galvų kolekcionavimo paprotys. Užtat gyva buvo tradicija iškasti protėvių kaulus,

Luiso Likio angelų trijulės atstovės Džein Gudal ir Dajan Fosi, nuotraukos iš http://edition.cnn.com/services/opk/heroes/images_and_video_clips.html ir <http://gorilla.wildlifedirect.org/tag/dian-fosse/>

juos nuvalyti ir surengus šventę, per kurią giedama, šokama ir geriama, tie nuvalyti kaulai iš naujo perlaidojami.

Dar gyvendama Šiaurės Amerikoje buvau nutarusi vykti į Sumatros salą, kurios orangutanai mokslui buvo beveik visiškai nežinomi. Kai atskridome į Indoneziją mums buvo išdėstyta, kodėl reikia rinktis Kalimantaną – taip indoneziečiai vadina Borneo salą. Esą Sumatros šiaurinėje dalyje orangutanus jau buvo pradėję tyrinėti olandų mokslininkai, o Kalimantano orangu-

tanai mokslui dar beveik nepažįstami, išskyrus kelis tyrimus atliktus Borneo saloje. Taigi būsiu pirmoji Vakarų pasaulio mokslininkė, kuriai teks praktiškai tyrinėti Tandžing Putingo draustinio orangutanus.

Iš pradžių priešinausi, bet mane įtikino keli argumentai. Miškais Indonezijoje rūpinosi Miškų ūkio departamentas, kurio pareigūnų pirmoji užduotis buvo prižiūrėti miškų kirtimo reikalus, tik paskui saugoti. Kai vieną pareigūną nuo kito skyrė šimtai mylių,

galima įsivaizduoti, kaip tie miškai buvo saugomi. Lėmdavo ūkinis, o ne gamtinis ar gamtosauginis interesas. Borneo salos miškai buvo negailestingai kertami, gyvenija netekdavo įprastos gyvenamosios vietos, orangutanai atsidurdavo žmonių nelaisvėje ir buvo laikomi tiesiog narvuose kaip naminiai gyvuliai.

ML. Ir kokią tą Borneo salą Jūs su savo vyru Rodu išvydote?

B. Galdikas. Borneo sala – trečia pagal dydį pasaulio sala po Grenlandijos ir Naujosios Gvinėjos, jos plotas sudaro 736 tūkst. kvadratinį kilometrą. Tai Kalifornijos ir Teksaso valstijos kartu paėmus dydžio

Malajų salyno dalis. Ten gyvena malajai (melayu), Malaizijoje, Indonezijoje, Brunėjuje ir Malajų salyne gyvenanti Pietryčių Azijos tauta. Jos kalba priklauso malajų polineziečių kalbų grupei. Malajai, Sumatros ir Borneo salos yra vienintelė vieta planetoje, kur laisvėje dar gyvena orangutanai.

Kai 1971 m. atvykome į Borneo, tai buvo smarkiai apleista vieta – niekam nerūpėjęs užkampis. Kalimantano Tengahas – tai dajakų gyvenama provincija. Dajakai atsiskyrė nuo malajų

gyvenamos Pietų Kalimantano provincijos. Gamta graži, bet mūsų laukė dideli sunkumai. Įsivaizduokite vietą žemėje, kur nėra elektros, telefono, liginės, praktiškai jokio susisiekimio. Pirmas fiksuoto ryšio telefonas mūsų stovykloje atsirado tik 1991 metais.

ML. Koks buvo pirmasis įspūdis atvykus į Borneo salą?

B. Galdikas. Pamatėme labai nedidelį miestą. Nustebino, kad visi sutikti net nepažįstami žmonės šypsosi, mandagumas yra būtina žmonių bendravimo sąlyga. Turėjome laukti pasirodančių vietos pareigūnų ir patys apsilankyti įvairiose valstybinėse įstaigose, kad gautume leidimus išvykti į tyrimų vietą – Kalimantano Tenhagą. Tuomet tai buvo Tandžung Putingo draustinis, su kurio statusu nebuvo skaitomasi – miško kirtėjai jau buvo spėję iškirsti kone du trečdalius draustinio priklausancio ploto. Reikėjo didelių pastangų, siekiant suteikti Tandžung Putingui nacionalinio parko statusą. Tą pasisekė padaryti tik 1982 metais. O pradėjome nuo to, kad įrengėme Likio (Leakey) stovyklą, pavadintą savo geradarijo ir tikro mokslo entuziasto vardu. Ji ir tapo mūsų orangutanų stebėjimo centru.

Bus daugiau

Gediminas Zemlickas

Orangutanų priežiūros centre ir karantine daugiausia gyvena našlaičiai orangutanų mažyliai, auginami, gydomi ir mokomi iki aštuonerių metų, kol tampa pasiruošę grįžti atgal į laukinę gamtą

PAMINKLAS LIETUVIŲ KALBOS

Pabaiga, pradžia Nr. 13

Išpūdziai iš 40-osios Kalbos dienos Rygiškiuose (Šakių r.), vykusios birželio 16 d. po bendrinės kalbos tėvo Jono JABLONSKIO paminklo atidengimo iškilmių Griškabūdyje.

Dirbo ne turtus krauti, bet kraštą šviesinti

Jono Jablonskio paminklo atidengimo iškilmės Griškabūdyje baigėsi, tačiau žymiojo kalbininko pavardė tą dieną dar ilgai buvo minima, linksniojama, tariama su ypatinga pagarba žmogui, kuris visą gyvenimą statė kerstinį paminklą savo tautai – tobulino, mankštino lietuvišką žodį, pripildęs jį jaunatviškos sveikatos, neišvėtydamas ir senolei deramos dvasios. Iš Griškabūdzio visi šventės dalyviai patraukė į jos tęsinį Rygiškiuose, kur zanavykai surengė jubiliejinę, jau 40-ąją Kalbos dieną. Simboliška ir labai teisinga: kur dar rengti, jei ne Rygiškiuose prie memorialinio Jono Jablonskio muziejaus. Nedaug tokių sodybų Lietuvoje, kai ištarus vien vardą, vieną žodį, susidaro ištisa prasmų seka: Rygiškiai – Rygiškių Jonas – Jonas Jablonskis – lietuvių bendrinė kalba ir t. t.

Kol automobilių virtinė traukia į Rygiškis, o mūsų autobusėlis, ieškodamas tiesesnio kelio pasuko ne ta kryptimi, taigi teko atlikti tam tikrą lankstą, gera proga apmąstyti bent kai kuriuos dalykus, kurie mums atrodo svarbūs. Per šventes paprastai prisimenama tai, kas gera ir glosto širdį, bet šventės turi savybę ateiti ir baigtis, o gyvenimas tęsiasi. Yra už ką pagirti zanavykus, bet kartais reikia ir papeik-

ti – kaip ir visus žmones, neišskiriant nė pačių savęs.

Čingų labdaros fondo valdybos pirmininkas Jonas Endriukaitis prisiminė kelias keliones, kurios paliko dvejopą išpūdį. Į Sintautus važiuota minėti pirmojo žymaus Užnemunės rašytojo, švietėjo, prozininko kun. Antano Tatarės (1805–1889) sukaktį. Iš Vilniaus atvažiavo nedidelis autobusas ir keli lengvieji automobiliai, o vietinių, sintautiškių, į minėjimą atėjo tik mokytoja ir septynios mokinės, kurios pagiedojo keletą giesmių. Priminsime, kad A. Tatarė gimęs Rygiškiuose, kuriuose nuo 1877 m. buvo lemta su tėvais apsigyventi ir Jonui Jablonskiui. A. Tatarės veiklos pėdsakas labai ryškus Zanavykų krašte: vikaru buvo paskirtas į Ilguvos bažnyčią, vėliau perkeltas į Lukšius, kur įsteigė parapinę pradžios mokyklą ir pats mokė vaikus. Įtikino Zyplių dvarininką Joną Bartkuską pastatyti mūrinį mokyklos pastatą, kuriame atsirado vietos ir sandomam mokytojui. Kunigas A. Tatarė ir toliau globojo mokyklą, gabiausių mokinių tėvus skatino vaikus leisti į aukštesnius mokslus, pats kunigas rėmė kai kurių savo mokinių tolesnius mokslus. Taip buvo išugdytas Martynas Sederevičius, kuris nuėjo mokytojo pėdomis, tapo kunigu, buvo vikaras Griškabūdyje, Liudvinave, Šakiuose. Sudarę subūrė ištisą draudžiamų spaudinių platinimo Užnemunėje ir dalyje Žemaitijos centrą, pats parengė ir išleido apie 30 knygelių ir maldaknygių. Toks tad buvo A. Tatarės mokinyš, pagarsėjęs drąsa ir atsargumu, nė karto neįkliuvęs pats ir kitų knygnešių neįklampinęs. Dirbo ne turtus krauti, bet kraštą šviesinti. Ar reikia priminti, kad A. Tatarės, M. Se-

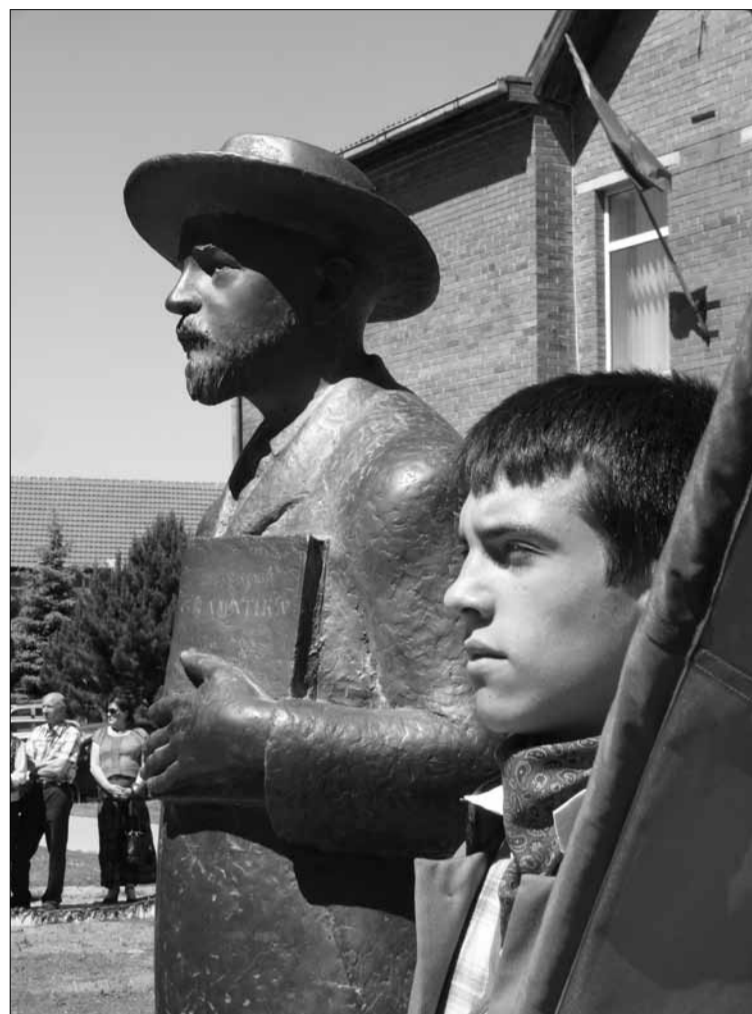
derevičiaus ir kitų krašto šviesuolių pavyzdys jaunystėje užkrečiamai veikė ir J. Jablonskį?

Senajoje Sintautų bažnyčioje įsteigtas kunigo Antano Tatarės muziejus, Lukšiuose jo vardu pavadinta gatvė, o Lukšių seniūnas, skulptorius ir tautodailininkas Vidas Cikana A. Tatarės atminimą įamžino net dviem žymenimis: koplytstulpiu „Rūpintojėlis“ (A. Tatarės 100-osioms mirties metinėms) ir akmens skulptūra Lukšių Atminties parkelyje (190-osioms rašytojo ir kunigo gimimo metinėms). Pastebėsime, kad V. Cikana ne tik sukūrė, bet ir fundavo šiuos darbus. Ir dar. 2005 m. Sintautų mokytoja Marija Puodžiukaitienė išleido knygą „Rašytojas ir švietėjas kunigas Antanas Tatarė: biografijos apybraiža“. Akivaizdu, kad sintautiškiams kas jau kas, o A. Tatarė nėra svetima ar nežinoma asmenybė.

J. Endriukaitis prisiminė Kalbos dieną savo gimtuose Slavikuose (Šakių r.), į kurią iš Vilniaus atvažiavo 20 dalyvių. Bet vietinių atėjo dešimterio-pai mažiau – tik seniūnas ir mokytojas. Ką galima pasiekti renginiu, jei atvažiavę vilniečiai ar kauniečiai tarpusavyje pakalbės apie Slavikus ir išvažiuos? O juk spaudos draudimo laikais Slavikai garsėjo kaip vienas žymiausių šio krašto knygnešystės centrų.

Dėmesys kaimelio mokyklos istorijai – mūsų kultūrinės sąžinės testas

Gal žmonės taip pavargę nuo kultūros renginių gausos, kad tapo išrankūs ir eina ne į kiekvieną? Šių eilučių autoriui atrodo, kad labai svar-

Paminklo atidengimo Jonui Jablonskiui Griškabūdyje akimirka

bu žmones paskatinti ateiti į kultūros renginius, pakalbinti vieną ir kitą, sudominti, kitą reikia atplėšti nuo televizoriaus ar sėdėjimo namuose. Tai jau vietos kultūros darbuotojų ir, žinoma,

mažuose miesteliuose gyvenančių inteligentų pareiga. Profesorius A. Piročkinas nuomone, dėl žmonių pasyvumo labiausiai esanti kalta vietinė spauda, kuri reikiama neinformuoja žmonių, nepaskatina ateiti į svarbius kultūros renginius. Savo nuomonę profesorius patvirtina konkrečiu asmeninės patirties pavyzdžiu.

Vienam Jurbarko leidžiamam laikraščiu A. Piročkinas pasiūlė parašyti straipsnį apie Pašvenčio kaimelio mokyklą, veikusias įvairiais laikais, jų istoriją nuo XIX a. pradžios. Laikraščio redaktorius pritarė, profesorius po kurio laiko nusiuntė tekstą, paskambino į redakciją ir gavo patvirtinimą, kad straipsnis bus spausdinamas. Po trijų mėnesių buvdamas Jurbarko užėjo į redakciją ir dar kartą gavo patikinimą, kad straipsnis tikrai bus išspausdintas, tačiau ir birželiui įpusėjus reikalai nebuvo pajudėję. Profesorius pasiūlymas laikraščiu spausdinti ištisą straipsnių seriją apie krašto mokyklas nebuvo atmetas, bet akivaizdu, kad redakcijos nesudomino, o savojo krašto mokyklų istorija jai neatrodo nei svarbi, nei įdomi.

Ta pačia proga pastebėsime, kad Arnoldas Piročkinas nėra atsitiktinis žmogus Jurbarko kraštui. 1931 m. jis gimė Pašvenčio kaime, Jurbarko valsčiuje. Profesorius niekad nesutraukė ryšių su gimtine, dažnai viešė Jurbarko, dalyvauja Lietuvių kalbos draugijos renginiuose. 1996 m. pasirodė knyga „Jurbarkas. Istorijos puslapiai“, profesorius yra jos sudarytojas ir atsakingasis redaktorius, parengė knygai straipsnius apie žymius Jurbarko krašto žmones, Smalininkų praeitį, Žvyrių evangelikų liuteronų bendruomenę ir kitus. Dar pridursime, jog A. Piročkinas yra Jurbarko rajono Garbės pilietis, taigi visai ne prašalaitis. Atrodytų vietos spaudai laimė pats į rankas ateina: tik čiupk tokį autorių, pasinaudok jo intelektu ir įdirbiu. Bet regioninės

40-oji kalbos diena Rygiškiuose: pirmoje eilėje Gražina Ručytė-Landsbergienė, prof. Vytautas Landsbergis, renginio vedėja aktorė ir skaitovė Irena Plaušainaitė, J. Jablonsio premijos laureatė prof. Giedrė Čepaitienė

GYVOSIOS DVASIOS IEŠKOTOJUI (3)

spaudos, matyt, kiti prioritetai. Kas šiandien jai svarbu ir svarbiausia?

Mūsų manymu, kaip tik gilesnės kultūrinės nuovokos, suvokimo, kas turi išliekamąją vertę kartais ir pristinga. Profesorių ne mažiau jaudina moralės dalykai, duoto žodžio nesilaikymas, neretai virstantis vos ne norma. Juk siūlydamas straipsnius apie kaimų ir miestelių mokyklas, A. Piročkinas juose rašo ir apie mokytojų pasiaukojamo darbo svarbą, daugybę sunkumų ir nepriteklių, kuriuos reikėjo tiems kaimo šviesuoliams išverti. Nejam visa

bet ir kiekvienam bent kiek besidominčiam lietuviui, tačiau Lietuvos spaudoje nė žodžio nerasime apie vertingą veikalą, nors išėjo 2010 metais. Vadinamoji didžioji spauda ne tik nerašo, bet net neužsimena, kad toks leidinys yra. Veikiausiai nė nepastebi esant, nes gyvena kitų prioritetų pasaulyje.

Daug XIX a. lietuvių poetų yra vertę Kraševskio poetinę trilogiją „Anafielas“ (1840–1845) ar jos atskiras dalis į lietuvių kalbą. Anafielas – lietuvių Anapilio atitiktumu, reiškiantis pomirtinį pasaulį. Tai lietuvių dievų

proga išreikšti rašytojui lietuvių tautos pagarbą.

Kraševskio kūryba ne tik XIX a. antrosios pusės lietuvių tautiniam sąjūdžiui buvo labai aktuali, nebuvo užmirštas rašytojas ir XX a. pradžioje. Lenkų literatūrologai išsamiai išnagrino Kraševskio aprašytus santykius su lietuvių tauta ir tai mums turėtų būti nepaprastai svarbu ne tik kalbant apie senus laikus, bet ir nagrinėjant dabarties lietuvių ir lenkų santykius. Kodėl tuos dalykus pamirštame? Juk tarp Lenkijos inteligentų buvo ir yra

nagrinėjimui skirtą plačios apimties veikalą – tiktų į šalį atidėti savo paties užsibrėžtus darbus. Tačiau juk ir be užimto profesoriaus ar nėra, kas galėtų tokį atsiliepimą ar recenziją parašyti? Pagaliau juk tai ir mūsų kultūros prievolė – reaguoti į kaimynų išleistus liuanistikai svarbius veikalus.

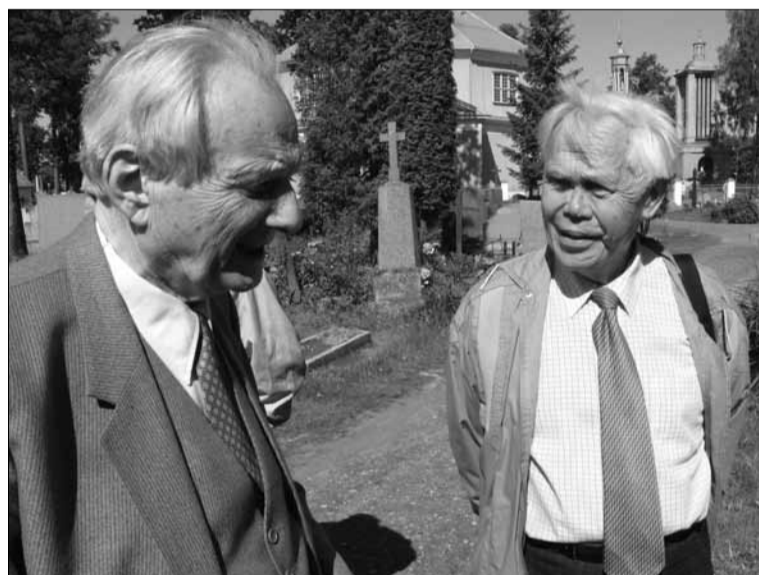
Puikus pavyzdys – Jonas Jablonskis. Kad ir kiek būdavo užimtas, apsirovęs darbais, pagaliau net ir fizinės negalios kamuojamas, visados rasdavo laiko atsilipti į spaudoje pasirodančių publikacijų kalbą, neretai aptardavo

meninių įspūdžių ir pradėjome šias pastabas, ne vienus metus yra tekę dirbti buvusio Vilniaus apskrities viršininko Aliaus Vidūno vadovaujamoje administracijoje, rūpintis Pietryčių Lietuvos švietimo reikalais, o ir dabar per Čingų labdaros fondą jis randa veiksmingų būdų paremti Vilnijos mokyklas, bibliotekas, švietimo ir kultūros projektus. Išsakytomis A. Piročkino mintimis J. Endriukaitis pritaria visa širdimi: daugiau būtų tarpusavio supratimo ir šilumos tarp Lietuvoje gyvenančių lenkų ir lietuvių, jeigu vieni kitiems būtume atidesni, palankūs, pastebėtume gražaus sugyvenimo ir bendradarbiavimo pavyzdžius, kurių yra daug, tik reikia juos prisiminti ir iškelti į viešumą.

Kalba yra pačios pasistatytasis paminklas

Rygiškiuose Jablonskių sodyboje 40-oji Kalbos diena pradėta literatūrine muzikine kompozicija, atlikta Šakių „Varpo“ vidurinės mokyklos mokinių (vadovė Vilija Meškaitienė). Šakių rajono savivaldybės vicemerė Rima Rauklienė pasveikino visus šventės dalyvius, savo prakalbą užbaigdama J. Jablonskio žodžiais: *Kalba yra visų didysis, jos pačios pasistatytasis paminklas*. Kultūros ministras Arūnas Gelūnas, beje, Kaune baigęs Jono Jablonskio vidurinę mokyklą, įteikė Kultūros ministerijos padėkas: Gelgaudiškio vidurinės mokyklos mokytojai Danutei Anilienei – už plačią ir aktyvią liuanistinę veiklą, pareigą ir didelę atsakomybę puoselėjant meilę gimtajai kalbai, Kredito unijos Zanavykų bankelio valdybos pirmininkei Aušrelei Pukinskienei – už nuolatinį rūpinimąsi zanavykų kultūrinėmis iniciatyvomis, bendruomenių kultūros reiškinį palaikymą, žurnalistui Antanui Andrijonui – už aktyvią paramą rengiant Zanavykų kalbos dienas, rūpinimąsi leidybiniais darbais ir Gelgaudiškio kultūros centro direktoriui Edgarui Pilipaičiui – už plačią suvokiamą ir vykdomą regionų kultūros misiją,

■ Nukelta | 12 p.

Jono Jablonskio gyvenimo ir mokslinės veiklos tyrinėtojas profesorius Arnoldas Piročkinas ir Čingų labdaros fondo valdybos pirmininkas Jonas Endriukaitis

tai nėra svarbu kraštiečiams ir ne tik jiems žinoti? Skaitytojams, bent jau daugumai, tikriausiai atrodo, kad labai svarbu, nes tokie straipsniai ugdo skaitytoją, kelia žmonių sąmoningumą, pratina prie tikrųjų, kartais visai šalia esančių kultūros ir istorijos vertybių.

Tautos dvasia gyva, kol jaučia ir suvokia kito dvasią

Būkim biedni, bet teisingi: už visa, kas vyksta mūsų kultūroje ir gyvenime dalį kaltės turėtų prisiimti ir vadinamoji didžioji spauda. Ko stebėtis, jei nusižiūrėdama į didžiuosius dienraščius, regioninę spaudą taip pat išstisus puslapius skiria nusikaltimų, kriminalinių įvykių ir nelaimių aprašymams. Deja, ne priežasčių analizei. Anot prof. A. Piročkino, prieškarinio Lietuvos spaudiniuose tokie įvykiai patekdavo į „juodąją“ kroniką ir jiems būdavo skiriama trys keturios eilutės. Užtat oficiozas „Lietuvos Aidas“, „Lietuvos žinios“ ar „XX amžius“ išstisus puslapius skirdavo kultūrai. Kaip yra dabar?

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje profesorius A. Piročkinas sakosi aptikęs Lenkijoje išleistą kone 500 puslapių storio knygą, skirtą rašytojo Juzefo Ignaco Kraševskio (Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1887) istoriniam kraštotyrimui veikalui „Lietuva“ (*Litwa*, 2 t., 1847–1850). Į šį veikalą rašytojas įtraukė per 400 lietuviškų patarlių, priežodžių, taip pat ir savo studiją apie lietuvių liaudies dainas, iki 1800 m. išleistų lietuviškų knygų sąrašą, knygas „Vytauto Lietuva“ (*Litwa za Witolda*, 1850) ir „Menas slavų kraštuose, daugiausia Lenkijoje ir ikirikščioniškoje Lietuvoje“ (*Sztuka u słowian: szczegółnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej*, 1860). Kiek tame veikale surinkta medžiagos apie Kraševskio ir lietuvių santykius! Žodžiu, išleista solidi studija apie Kraševskio „Litwa“, kuri svarbi ne tik liuanistikai,

gyvenamas kalnas, kur patenka mirusieji. Kraševskio kūrinys panaudoti senovės lietuvių padavimai, kuriuose atsispindi dievų ir žmonių tarpusavio santykiai, veikia Lietuvos kunigaikščiai Mindaugas, Vytautas. Pagrindinis veikėjas – legendinis Vitolis, deivės Mildos ir žemiško žmogaus Ramojaus sūnus. Poetinę Kraševskio trilogiją galima vertinti kaip mėginimą sukurti lietuvišką mitologinį epą ir už tai turėtume būti dėkingi autoriui. Trilogiją sudaro trys dalys – „Vitolio rauda“ (*Witolorauda*), „Mindaugas“ (*Mindaowe*) ir „Vytauto kovos“ (*Witoldowe boje*). Visą poemą į lietuvių kalbą yra vertę Andrius Vištelis-Višteliauskas (1881–1882), Faustas Kirša, Povilas Gaučys, o kiti poetai (Karolina Praniauskaitė, Liudvikas Jucevičius) vertė tik dalį poemos.

Išskirtinį vaidmenį J. I. Kraševskio kūryba atliko lietuvių tautinio pakilimo laikotarpiui. Gyvendamas užsienyje rašytojas palaikė ryšius su lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjais, savo pinigais rėmė lietuvių pastangas kurti tautinę literatūrą, ugdyti literatūrinę kalbą. Pritarė minčiai leisti lietuvišką laikraštį (būsimąjį „Aušrą“). Pažymėtinas A. Vištelio-Višteliausko pavyzdys, kurį priminė A. Piročkinas. Išvertęs į lietuvių kalbą „Vitolio raudą“ ir neturėdamas lėšų vertimą išleisti, kreipėsi į J. I. Kraševskį. Laiške dėstė savo samprotavimus, kai kuriuos gal ir keistokus. Pavyzdžiui, aiškino laiške Kraševskui, kad Garibaldių pavardė lietuviška, kildintina iš lietuviškų žodžių *garas* ir *baldyti*, suprask, garo bildėjimas, t. y. garo mašinos keliamas triukšmas... Panašios Vištelio etimologijos Kraševskio neatgrasė, jis davė pinigų, kad jo poema būtų išversta į lietuvių kalbą. Lenkų literatūros didžiūnas padėjo lietuviams! Neturėtų būti užmirštas šis kultūros faktas. Šiomet sukanka 200 metų, kai gimė J. I. Kraševskis, tad turime dėkingą

Zanavykas Vincentas Aleknavičius ir Lietuvos maironiečių draugijos įkūrėjas ir vadovas Eugenijus Urbonas

daugybę lietuviams ir Lietuvai simpatizuojančių žmonių – būtina tai žinoti ir prisiminti. Šiuo atveju A. Piročkinas linkęs priekaištauti pirmiausia specialiajai spaudai, kuriai tiesiog privalu reaguoti, fiksuoti ir mūsų žmonėms priminti tokius dalykus, bent jau keilolika eilučių paskirti tokio kūrinio, svarbaus liuanistikai, pasirodymui. Dažnai tvyro tylą, kuri nėra gera byla. Pats A. Piročkinas mielai sutiktų parašyti vieną kitą recenziją, įžvalgą apie reikšmingesnius abiem tautoms pasirodančius naujus veikalus ar studijas, tačiau ne visada turi jėgų ir laiko perskaityti kad ir Kraševskio „Lietuvos“

net ir nedidelėse žinutėse parašytus sakinius, atsakydavo į skaitytojų keliamus klausimus dėl vieno ar kito posakio. Vienų autorių straipsnius pagirdavo, kiti susilaukdavo pylos už kalbos darymą ar kitus prasižengimus taisyklingai rašybai. J. Jablonskis vien kalbos reikalais neapsiribojo, jam rūpėjo visa, kas reikalinga Lietuvai. Įdomus dalykas: tai, kas mūsų bendrinės kalbos patriarchui buvo gyvybiškai svarbu prieš šimtą metų, neprarado vertės ir šiandien. Vadinasi, Jablonskis užčiuopė tą tautos gyvybės šaknį, gyvą ir šiandien. Bent kol kas gyvą.

J. Endriukaičiui, nuo kurio as-

Trankus zanavykų šokis

BENDRADARBIAVIMAS

Skapiškis pažindinamas su Ukrainos kultūra

Dr. Aldona VASILIAUSKIENĖ

Skapiškis (Kupiškio r.) turi unikalų istorinių kultūrinių paminklų: Misijų (1787 m.) ir Blaivybės (1862 m. pastatytas, 1990 m. atstatytas) paminklus, išlikusi senoji varpinė, vienuolių dominikonų pastatyta Šv. Hiacinto (Jackaus) bažnyčia, kurioje darbuos ir giesmės „Pulkim ant kelių“ autorius kunigas Antanas Strazdelis. Bažnyčios šventoriuje ilgametis Skapiškio klebonas kan. Nikodemus Kasperiušas (1872–1956) pastatė Lurdą, 2007 m., minit 100-ąsias arkivyskupo Mečislovo Reinio kunigystės metines (1884–1953), pastatytas žemaičio, Sibiro kankinio tautodailininko Antano Ruškio (1924–2011) koplytstulpis – pirmasis Dievo tarnui M. Reiniui koplytstulpis Lietuvoje, 2012 m. Skapiškio miestelį papuošė Broniaus Bickaus skulptūra Maironiui.

Ukrainistiką garsinančios vietovės

Be Vilniaus Švč. Trejybės bažnyčios, Vilniaus ukrainiečių bendrijos (pirmininkė Natalija Šertvytienė) Lietuvoje įkurti keli centrai, garsinantys ukrainiečius ir vienuolius bazilijonus – Bazilijonuose, Rietave ir Skapiškyje.

Bazilijonų vidurinė mokykla

Itin ryškus ukrainiečius garsinantis centras, pradėjęs savo veiklą dar 2001 m. – Bazilijonų vidurinė mokykla (Šiaulių r.), aktyviai įsijungusi į Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino rengiamas mokslines tarptautines konferencijas, kai kurie konferencijų posėdžiai rengti Bazilijonų vidurinėje mokykloje, Bazilijonų miestelio Kultūros namų salėje. Šiai tematikai nemaža dėmesio skyrė „Mokslo Lietuva“ (2003 m. Nr. 20; 2005 m. Nr. 22, 2006 m. Nr. 1, 2007 m. Nr. 16 ir Nr. 17, 2009 m. Nr. 19).

Žemvaldžių brolių Beinorių pakviesti XVIII a. viduryje iš Vilniaus į Padubysį (Šiaulių r.) atvykę Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino vienuoliai čia pastatė bažnyčią (ji ir dabar tituluojama Šv. Bazilijaus Didžiojo vardu – tai vienintelė tokį titulą turinti šventovė Lietuvoje), vienuolyną, įkūrė mokyklą. Vietovė greitai augo ir aplinkiniai žmonės miestelį ėmė vadinti jo įkūrėjų vienuolių Bazilijonų vardu. Tai vienintelė vietovė pasaulyje, įamžinusi vienuolių bazilijonų vardą.

Tad neatsitiktinai Bazilijonų vidurinė mokykla įsijungė į veiklą, garsinant Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną. Bazilijonų vidurinėje mokykloje lankosi ukrainiečiai mokslininkai – ir dvasininkai, ir pasauliečiai, dalyvauja įvairiose mokyklos šventėse. Bazilijonų vidurinės mokyklos kolektyvas dažnas svečias Vilniuje Švč. Trejybės bažnyčioje ir Vilniaus ukrainiečių bendrijos rengniuose, atvykstantis su sava muzikine programa.

Bazilijonų vidurinės mokyklos bibliotekoje sukaupta gausi ukrainistikos ženkla: ikonų, meno albumų, knygų, fotoalbumų ir renginių, skirtų Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui ne tik Lietuvoje, bet ir Ukrainoje, filmų, periodikos (laikraščių ir žurnalų) ukrainiečių ir lietuvių kalbomis ne tik apie ukrainiečius, bet ir apie Bazilijonų vidurinės mokyklos veiklą ukrainistikos srityje.

2009 m. mokyklos direktoriaus Rimanto Gorio iniciatyva pastatytas 4 m aukščio ažuolinis paminklas

Prie arkivyskupo Mečislovo Reinio koplytstulpio kalba nepaprastasis ir įgaliotasis Ukrainos ambasadorius Lietuvos Respublikoje Valerijus Žovtenka

Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui (tautodailininkė Birutė Kasperavičienė), kurį pradėdant IX konferenciją iš ciklo „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas“ pašventino lietuviai ir ukrainiečiai kunigai. Tai buvo pirmoji skulptūra, skirta ukrainiečiams Lietuvoje (2011 m. rugsėjo 3 d. Vilniuje atidengta skulptūra Tarasui Ševčenkai, 1814–1861, ir pirmoji pasaulyje skirta Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui).

Rietavo „Aušros“ katalikiškos vidurinės mokyklos veikla

Nemaža darbų atlikusi ir Rietavo „Aušros“ katalikiška vidurinė mokykla, deja, jos darbas, nuo 2005 m. pradėjus aktyviai skleisti žinias apie vienuolius bazilijonus, tęsėsi itin trumpai: 2009 m. mokykla uždaryta. Rietaviškiai organizavo 12 respublikinių jaunųjų istorikų konferencijų „Tėvynės labai įnešu savąją dalį...“ (paskutinioji 2006 m. balandžio 7 d.), aprašytų ir „Mokslo Lietuvos“ puslapiuose (2000 m. Nr. 10, 2001 m. Nr. 12, 2002 m. Nr. 7, 2003 m. Nr. 11).

XI konferencijoje apie ukrainiečius Bazilijonų vidurinės mokyklos direktorius Rimantas Gorys parodė filmą iš 2004 m. Šiaulių universitete vykusios tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas“. Tai buvo pirmoji „Aušros“ katalikiškos vidurinės mokyklos kolektyvo ir svečių iš įvairių Lietuvos mokyklų pažintis su Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino istorija. Ir 2006 m. balandžio 7 d. XII jaunųjų istorikų konferencijoje kalbėta apie Bazilijonų vidurinės mokyklos ryšius su vienuoliais bazilijonais.

2006 m. lapkričio 13–14 d. Rietavo „Aušros“ katalikiškos vidurinės mokyklos direktorė Danutė Bruzevičienė, inicijuojant Bučako Šv. Juozapo kolegijumo direktoriui kun. t. Ivanui Majkovičiui OSBM ir šio straipsnio autorei, organizavo Ukrainos katalikiškųjų mokyklų atstovų susitikimą su Žemaitijos krašto katalikiškais mokyklomis. Dvi dienas pedagogai dalinosi jaunimo ugdymo patirtimi, kalbėjo apie problemas, ieškojo būdų jas spręsti. Tad žinios apie vienuolius bazilijonus ir Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną plėtėsi.

2007 m. vasario 8–9 d. Lvovo nacionalinio Ivano Franko universiteto mokslinė biblioteka organizavo kasmetinę konferenciją, kurioje pranešimus skaitė ir Lietuvos mokslininkai: Šiaulių universiteto prof. Vytenis Rimkus, Vilniaus pedagoginio universiteto (dabar Lietuvos edukologijos universitetas) doc. dr. Juozas Banionis, straipsnio autorė dr. Aldona Vasiliauskienė ir Rietavo „Aušros“ katalikiškos mokyklos direktorė D. Bruzevičienė. Be to, direktorė lankėsi Lvovo katalikiškose mokyklose, su Lvovo Religijų istorijos muziejaus direktore Zorjana Bylik, kitais darbuotojais tarėsi dėl tolesnio bendradarbiavimo, keitimosi parodomis, bendradarbiavimo sutarties pasirašymo. Tačiau per ketverius metus prasmingai plėtėsis ryšys su ukrainiečiais ir vienuoliais Bazilijonais nutrūko.

Naujas ukrainistikos centras

2007 m. Skapiškyje pastatytas koplytstulpis arkivyskupui M. Reiniui

tapo savotiška ukrainiečius ir lietuvius siejančia grandimi, pratęsiančia amžių tėkmėje susiformavusias galias kultūrinio bendradarbiavimo tradicijas. Čia ne kartą lankėsi ukrainiečiai vienuoliai ir pasauliečiai, Kupiškio, Utenos ir kitų rajonų kultūros, mokslo ir švietimo darbuotojai. Sodyboje vyko įvairūs renginiai, per penkerius metus išaugę į parodą „Pažintis su Ukrainos kultūra“.

Jau 2007 m. lapkričio 2 d. koplytstulpį apžiūrėjo tuometinė Ukrainos ambasados Lietuvos Respublikoje kultūros atašė Olena Paryš su vyru, Ukrainos užsienio reikalų ministerijos darbuotojas, buvęs Ukrainos ambasadoriaus Lietuvoje patarėjas Aleksijus Selinas su dukrele Irina, Vilniaus ukrainiečių draugijos pirmininkė gydytoja Natalija Šertvytienė. Sodyboje ne kartą lankėsi Vilniaus Švč. Trejybės bažnyčios klebonas vienuolis bazilijonas kun. Pavlo Jachimecas su iš Ukrainos atvykusiais broliais vienuoliais.

M. Reinio koplytstulpiu ir šio dvasininko asmenybe itin domisi ukrainiečiai. Lvovo religijų istorijos muziejuje skaityti pranešimai, kuriuose nutiestos paralelės tarp dviejų ganytojų: lietuvių M. Reinio ir ukrainiečio Volodymyro Sterniuko, tarp dviejų Vladimirio centralo kalinių M. Reinio ir studijų ordino archimandrito Klementijaus Šeptyckio, kalbėta apie paminklus Lietuvoje, įamžinusius Dievo tarną M. Reinio vardą.

Atvykę ukrainiečiai bendrauja su Skapiškio seniūnu Valdu Juškevičiumi, miestelio bibliotekos vyr. specialiste Roma Bugailiškiene, Skapiškio

vidurinės (nuo 2012 m. rudens ji tapo pagrindine) mokyklos pedagogais, miestelio gyventojais, Kupiškio rajono Kultūros ir švietimo skyriaus vedėju Rimantu Jociu. Besiplečiantis bendravimas išaugo į oficialius susitikimus su Skapiškio ir Kupiškio miesto valdžios, rajono mokyklų atstovais (daugelis mokinių pirmąsyk pamatė vienuolius bazilijonus, jų vienuolio aprangą, išgirdo ukrainiečių kalbą), pradėtos organizuoti paskaitos pedagogams, rengti kvalifikacijos kėlimo kursai.

M. Reinio koplytstulpis garsėja ne tik tarp ukrainiečių, jį garsina ir Skapiškyje vykstantys liaudies teatrų festivaliai, į kurių programas įtraukiama M. Reinio asmenybė. Pavyzdžiui, 2008 m. gegužės 23–25 d. Skapiškyje vyko teatrų festivalis „Pienių pūkas“ pradėtas koplytstulpio pašventinimu (vyskupas Juozas Preikšas), į festivalio tematiką gražiai įsijungė Dievo tarno arkivyskupo Mečislovo Reinio – Vladimirio (netoli Kliazmos) kalėjimo kankinio ir Vlodo Pajedos (1912–1982) – vieno partizanų būrio „Nepriklausoma Lietuva“ kūrėjų, pagerbimas.

Gegužės 22 d. Skapiškio Šv. Hiacinto (Jackaus) bažnyčioje ateitininkai davė įžodį – sukūrė Šv. Mikalojaus ateitininkų kuopą. Skapiškio ateitininkai ir iš įvairių Panevėžio vyskupijos vietų atvykę jų bendraminčiai po Šv. Mišių susirinko prie M. Reinio koplytstulpio pagerbti šio Dievo tarno atminimui.

Trečiasis tą patį mėnesį vykęs renginys – arkivyskupo M. Reinio 125-ųjų gimimo metinių minėjimas, kuriuo

PETRAS BABICKAS – žurnalistas, fotografas, „Radijo dėdė“

Dienos šviesą išvydo knyga apie Petrą Babicką. Jos autorė Aldona Ruseckaitė, knyga išleido Maironio lietuvių literatūros muziejus.

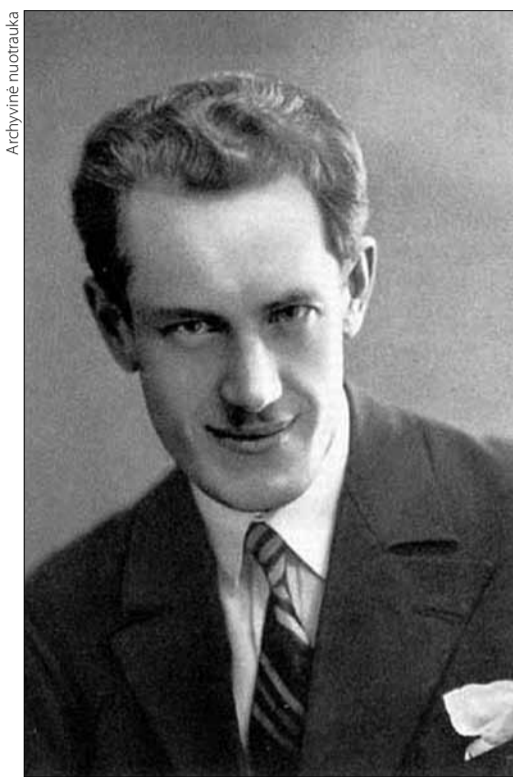
P. Babickas per savo beveik 90 gyvenimo metų ne tik daug nuveikė žurnalistikai. Jis noriai ir sėkmingai tarnavo įvairioms mūzoms. Todėl, kalbant apie P. Babicką, galima drąsiai sakyti, kad jis buvo spaudos ir radijo žurnalistas, publicistas, rašytojas, poetas, kinematografininkas, fotografas, dailininkas, vertėjas, diplomatas, kraštotyrininkas, keliautojas. Ir kiekvieną čia išvardintą žodį yra kuo pagrįsti.

Petras Babickas gimė Panevėžio valsčiuje, nedideliame Laukminiškių kaimelyje 1903 m. gegužės 12 dieną. Turbūt nuo gimtosios trobos slenksčio jam matėsi viliojantys toliai, nes jis su žurnalisto bloknotu ir reporterio fotoaparatu apvažiavo daug kraštų – Vakarų Europą, Mažąją Aziją, Šiaurės Afriką, Amerikos žemyną. Iš pradžių savo noru, vėliau ir blaškomas lemties smūgių. Ilgą savo gyvenimo kelią jis užbaigė tolimoje Brazilijoje, Rio de Žaneiro priemiestyje. Anapilin išėjo 1991 m. rugpjūčio 27 d., kai jį jau buvo pasiekusios žinios apie vėl laisvą Lietuvą. Jis buvo kviečiamas atvažiuoti į laisvą Tėvynę, tačiau, senatvės nuvargintas ir būdamas ligotas, atsisakė tolimos kelionės, nors visą laiką troško sugrįžti namo.

*O Dieve! Tu mylimas mūsų Tėvelj,
Grašink mus Tėvynėn. Tu viską gali.
Numiršta jau mintys ir nyksta mūsų galios,
Nyku čia mums būt svetimoje šaly.*

Šias eilutes P. Babickas parašė dar 1946 m., būdamas Romoje. Tačiau kelias į namus jam buvo sunkiai įsivaizduojamas, o po to, kai 1948 m. Buenos Airėse išleido knygą „Lietuva bolševikų okupacijoje“, ir visiškai uždarytas.

Tačiau į Lietuvą jis sugrįžo, iš pradžių, aišku, virtualiai. Jo archyvą, saugotą Brazilijos lietuvių, priėmė į Rio de Žaneirą atplaukęs lietuvis buiruoju Ignas Miniotas. Jis su jachta „Laisvė“ 1993–1995 m. keliavo aplink pasaulį. Archyvas sėkmingai buvo atvežtas į Kauną ir perduotas Maironio lietuvių literatūros muziejui. Ši siunta ir tapo recenzuojamos knygos pagrindu. Knygoje sudėti jo laišškai, rankraščiai, biografinės ir autorinės meninės fotografijos, originaliosios kūrybos

Petras Babickas Kauno radiofono darbuotojas

poetinės kompozicija „Mano broli – girdi?“ (vadovai Vidmantas Fijalkauskas ir Algis Želvys).

Lietuvos vardo paminėjimo istorijoje tūkstantmečio ir Kupiškio miesto 480 metų sukakties proga, vyko šventiniai renginiai, į kuriuos atvyko įvairių šalių delegacijos. Tarp jų buvo ir svečiai iš Manevičių (Ukraina, netoli Kovelio), su kuriais pasirašyta bendradarbiavimo sutartis. Delegacija, iš Manevičių 2009 m. liepos 12 d. atvykusi į Skapiškį, sužinojo apie arkivyskupą M. Reinį, išgirdo pasakojimą ir apie tautodailininką A. Ruškį, buvo nustebinti jau sukaupia ukrainistika.

2009 m. rugsėjo 7 d. Skapiškyje lankėsi ypatingasis ir įgaliojantis Ukrainos ambasadorius Lietuvos Respublikai Igoris Prokopčukas su ukrainiečiais: Vilniaus Švč. Trejybės bažnyčios klebonu Pavlo Jachimecu OSBM, broliu vienuoliu Antonijumi Žerebko ir kt. Tai buvo oficialus ambasadoriaus vizitas – susitikimas su Kupiškio rajono

pasitraukė į Vakarus. Brazilijoje jis sugrįžo prie radijo žurnalistikos. Nuo 1958 m. rudens daugiau kaip dešimtmetį Rio de Žaneire vedė savaitinę radijo valandėlę portugalų kalba „Atvirlaiškis. VOZ da Lituania“ (Lietuvos balsas).

P. Babickas buvo ir vienas iš pirmųjų lietuviškos kinematografijos puoselėtojų, dokumentinių filmų pradininkų. Jis, Švietimo ministerijos prašymu, suorganizavo filmoteką, sukūrė mokomųjų filmų apie Martyną Jankų, Joną Šliupą, Adomą Jakštą-Dambruską, Gabrielę Petkevičaitę-Bitę, generolą Joną Bulotą, kitus. Sukūrė ir ilgąmetį dokumentinį filmą „Lietuva vasara“, kurį 1934 m. demonstravo įvairiuose JAV lietuvių kolonijose.

P. Babickas buvo ir vienas žymiausių prieskario Lietuvos fotografų. Jis vienas iš pirmųjų Lietuvos spaudoje ėmė rengti fotoreportažus, buvo meninės fotografijos pradininkas. 1932 m. jis surengė pirmąją Lietuvoje personalinę meninės fotografijos parodą, kurioje eksponavo per 300 savo nuotraukų. 1933 m. su kolegomis įkūrė Lietuvos fotomėgėjų sąjungą, įsteigė ir leido žurnalą „Fotomėgėjas“, vėliau žurnalą „Galerija“.

1937 m. Paryžiaus pasaulinėje meno ir technikos parodoje P. Babicko fotografijos pelnė aukso medalį. Kaip fotografas P. Babickas ypač išgarsėjo savo fotoreportažais, skirtais Vilniaus sugrąžinimui. 1939 m. jis kaip „Lietuvos aid“ korespondentas į Vilnių įžengė kartu su pirmaisiais Lietuvos kariuomenės daliniais.

Nemažai Petras Babickas nuveikė ir kaip spaudos darbuotojas, pradėjęs dirbti nuo 1921 m. Iš pradžių jis daug rašė JAV lietuvių spaudai – „Vie nybei“, „Židiniui“, „Trimitui“, „Naujajai Romuvai“, „Kariui“, kitiems. Be jau anksčiau minėtų leidinių, 1936–1938 m. dar redagavo žurnalą „Mūsų Vilnius“. 1939 m. parengė informacinių leidinių apie Lietuvą užsienio kalbomis. Ispanų kalba – „Lituania antiqua“, portugalų – „Lihtuania ilustrada“, anglų – „Picturesque Lithuania“.

Kaip poetas ir rašytojas P. Babickas pradėjo skleistis 1930 m., Kaune išleidęs pirmąjį eilėraščių rinkinį „Geltona ir juoda“ bei pirmąją apysaką vaikams „Nuostabi Jonuko kelionė“. Vėliau Kaune pasirodė dar ir jo novelių knyga „Vakar“ (1931), eilėraščių rinkinys „Žmogaus remontas“ (1934), apybraižos „Gintaro krantas“ (1932, 1938), apysaka vaikams „Murziukas“ (1935), kelionių esė „Elada“ (1939), publicistikos rinkinys „Gyvenimas – laimė“.

Kaip poetas P. Babickas buvo aktyvus ir išeivijoje. Vokietijoje, Revenburge pasirodė jo eilėraščių knyga „Toli nuo Tėvynės“ (1945), Buenos Airėse – „Svetimoje padangėje“ (1947), Čikagoje – „Dramblio kojoms“ (1957). Aktyviai rašė ir į Bostone leidžiamą „Lietuvių enciklopediją“.

Nuo 1946 m. gyveno Rio de Žaneire. 1950–1965 m. dirbo Lietuvos pasiuntinybėje sekretoriumi, kultūros skyriaus vedėju, spaudos atašė. Kai

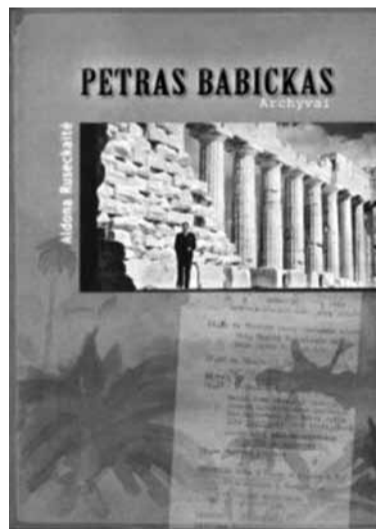
Brazilija, spaudžiama sovietų, nutarė uždaryti Lietuvos pasiuntinybę, P. Babickas liko be darbo. Vertėsi straipsnių rašymu, vertimais. Jis jau mokėjo aštuonias užsienio kalbas. Į tėvynę grįžti žadėjo tada, kai „Lietuvos sienas saugos Lietuvos kareiviai ir Lietuvos muitinė“. Iki pat mirties nepriėmė Brazilijos pilietybės.

Petras Babickas buvo palaidotas Rio de Žaneiro Catumbi kapinėse, lietuvių katalikų laidojimo vietoje „Mosoles“. Pargabenti P. Babicko palaikus į Lietuvą paskatino radijo ir televizijos žurnalistai. Lietuvos radijo 80-mečio proga, 2006 m. palaikai buvo parvežti iš Brazilijos ir perlaidoti Kauno Petrašiūnų kapinėse.

Dabar P. Babickas sugrįžta per šią solidžiai išleistą knygą, joje gausu nuotraukų, įvairių dokumentų, yra pluoštas spalvotų P. Babicko dailės kūrinių. Džiugu, kad leidimą parėmė Lituaniistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisija. Tikėkimės, kad ši komisija ir toliau bus dėmesinga lietuvių žurnalistikos istorijai.

P. Babicko atminimą propaguos ir pernai Lietuvos žurnalistų sąjungos Kauno apskrities žurnalistų įsteigta kasmetinė Petro Babicko kūrybinė premija. Pirmuoju šios premijos laureatu šiemet tapo žinomas radijo žurnalistas Benas Rupeika.

Vytautas Žeimantas

Aldonos Ruseckaitės knyga „Petras Babickas. Archyvai“

Benas Rupeika, pirmasis žurnalistas apdovanotas Petro Babicko kūrybine premija

■ Atkelta iš 10 p.

2009 m. gegužės 29 d. Skapiškyje prasidėjo Lietuvos tūkstantmečiui skirtas festivalis „Pienių vynas“. Šv. Mišių pamokslą, kuriose dalyvavo gausus būrys kunigų (vadovavo protonotaras Bronius Antanaitis), pasakė vienas pirmųjų M. Reinio atminimo puoselėtojų Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios klebonas mons. Petras Baltuška. Tą dieną Skapiškio bibliotekoje vykusioje konferencijoje pranešimus skaitė arkivyskupo giminaitis Lietuvos Edukologijos universiteto rektorius akademikas Algirdas Gaižutis, dr. Aldona Vasiliauskienė ir LEU Istorijos fakulteto Katalikų tikybos katedros magistrantė Janina Markevič. Bibliotekininkė Roma Bugailiškienė pristatė arkivyskupui M. Reiniui ir kraštiečiams skirtą parodą.

Prie arkivyskupui skirtos kopyltstulpio buvo parodyta Panevėžio Juozo Miltinio vidurinės mokyklos mokinių

nui atstovavusia delegacija.

Susitikime buvo aptartos ukrainistikos plėtros galimybės Skapiškyje ir Kupiškio krašte, parodų, padedančių geriau pažinti Ukrainos istoriją, jos meną, kultūrą svarba, kelio nuo parodų iki mini muziejaus perspektyvos. Ypatingasis ir įgaliojantis Ukrainos ambasadorius Lietuvos Respublikai I. Prokopčukas būsimai parodai padovanojo vertingą knygą – albumą apie Ukrainą su prasminga dedikacija būsimos parodos rengėjai.

Džiugu, kad tautodailininko Antano Ruškio rankų ir širdies šiluma, sklindanti iš kopyltstulpio, jaudina ne tik lietuvius, bet ir kitos tautos – ukrainiečių atstovus.

„Pažintis su Ukrainos kultūra“

Atidaryti parodą (gegužės 26 d.) atvyko nepaprastasis ir įgaliojantis Ukrainos ambasadorius Lietuvos Respublikoje Valerijus Žovtenka (Valerij Žovtenko) ir jo patarėja Zoja Olijnyk,

svečiai iš Ukrainos: vienuoliai bazilijonai t. Vasilyus iš Kijevo, t. Artemijus iš Žovkvos (prie Lvovo) ir Šv. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo seserys tarnaitės (Rytų apeigų): Miroslava Jachimec SSMI ir Nadija Kotur SSMI, kurios galėjo pabendrauti su tos pačios kongregacijos tik Lotynų apeigų seserimi Dalia Liutkevičiūte PAMI iš Panevėžio. Gausiai susirinkusius festivalio dalyvius, svečius ir vietinius gyventojus lietuviškomis ir ukrainietiškomis dainomis linksmino ukrainiečio Ivano Dorošo suburta ir jo vadovaujama Jonavos ligoninės liaudies muzikos kapela „Jonė“.

Buvo kalbėta apie arkivyskupą Mečislavą Reinį (prie jo kopyltstulpio ambasadorius padėjo gėlių) – svarbią ukrainiečius ir lietuvius jungiančią grandį Skapiškyje, vienintelį Lietuvoje ukrainiečių (Rytų apeigų katalikų) įkurtą Šv. Bazilijaus Didžiojo ordina. Pažymėta, kad Skapiškis tampa vis geriau žinomas ukrainiečiams. Amba-

dorius V. Žovtenka už veiklą garsinant Ukrainą, parodos kūrėjai įteikė padėką, džiaugėsi, kad nedideliame Skapiškio miestelyje, minint Maironio jubiliejų, sklaidžiamos žinios ir apie Ukrainos kultūrą, randamos Maironio sąsajos su Ukraina.

V. Žovtenka bendravo su skapiškėnais, klausėsi jų pasakojimų, domėjosi buitimi, džiaugėsi atidaryta paroda, tikėdamasis, kad ji bus lankoma, kad ją pamatys ir Vilniuje gyvenantys ukrainiečiai.

Po oficialaus parodos atidarymo Skapiškio pagrindinės mokyklos įvairių klasių mokiniai su pedagogais visą savaitę lankėsi sodyboje, gilino žinias ir apie arkivyskupą M. Reinį, ir apie Rytų apeigų katalikus ukrainiečius, vienuolius bazilijonus, jų įkurtą Šv. Bazilijaus Didžiojo ordina, apie lietuvių ir ukrainiečių kultūrinius ryšius dar nuo LDK laikų.

LIETUVA IR PASAULIS

PRAŽŪTINGO ŽODŽIO AIDAS

Arnoldas PIROČKINAS

*Ir vienas žodis – atveria kapus.
S. Nėris*

Gana atsiktinai teko pavartyti kelis pastarųjų metų leidinio „Genocidas ir rezistencija“ numerius. Susidarė bendras įspūdis, kad jame sukaupta daug ypač vertingos medžiagos apie 1940–1990 m. vykusias Lietuvos gyventojų naikavimo akcijas. Tačiau tarp gausių vertingų rašinių pasitaikė, kaip sakoma, šaukštas deguto statinėje medaus. Turiu galvoje Mindaugo Pociaus straipsnio „Sovietų režimo nacionalinės politikos bruožai Lietuvoje 1944–1953 m.“ vieną skyrelį – „Vokiečių ištremimas“ (Genocidas ir rezistencija. – 2000. Nr. 2 (28), P. 63–64). Apgailėstauju, kad pavėlavau dvejis metais šį skyrelį paskaityti, bet vis dėlto senaties termino jam negaliu pripažinti.

Jame aptariamas pirmasis grįžusių į Lietuvą tarybinės valdžios „išva-duotojos“ surengtas masinis gyventojų trėmimas, prasidėjęs 1945 m. balandžio 22 d. ir, kiek menu, Jurbarko valsčiuje trukęs savaitę. Visų trėmimų pavadinimai tada nebuvo oficialiai skelbiami: juos žinojo akcijų rengėjai ir vykdytojai. Tikriausiai jie ir 1945 m. vykdytos akcijos pavadinimą buvo

sugalvoję – vadino ją vokiečių, mirtinų Stalino valstybės priešų, trėmimu. Skyrelio autorius, pavadinęs savo skyrelį „Vokiečių ištremimu“, prisijungė prie šio skaudaus dalyko apibūdinimo, kurį rado to meto dokumentuose.

Iš skyreliui duoto tokio pavadinimo ir tolesnio teksto darosi aišku, kad autorius visiškai nepagalvojo, iš kur tuo metu Lietuvoje galėjo rasti tūkstančiai vokiečių, kuriems bolševikai būtų jautę „teisę“ išlieti savo neapykantą. Juk absoliuti dauguma vokiečių, grąžintų į Lietuvą hitlerinės okupacijos metais, pasitraukė iš mūsų krašto nelaukdami artėjančių ordų keršto. Su jais traukėsi ir tūkstančiai lietuvių, net lenkų ar rusų: bijoti „išva-duotojų“ būta ko.

Tad iš tikrųjų šį kartą, skirtingai nuo vėlesnių deportacijų, tremčiai ir žūčiai buvo pasmerkti taip pat lietuviai, tik pavadinami „vokiečiais“. Mat jie buvo „vokiečių tikėjimo“, t. y. evangelikai liuteronai. Carinėje Rusijoje nuo seno buvo suplakamos religijos ir tautybės. Kas stačiatikis, tai tas jau ir rusas (stačiatikių baltarusių ir ukrainiečių atkakliai nenorėta laikyti atskiromis tautomis). Kas katalikas, tas ir lenkas. O Lietuvoje, Baltarusijoje ar Ukrainoje gyvenantys evangelikai liuteronai – vokiečiai. Katalikų ir lenkų sutapatinimą mielai priėmė patys lenkai: jiems tai padėjo plėsti įtaką baltarusių, lietuvių ir ukrainiečių katalikams ir juos len-

kinti. Ne veltui plito pasakymas „polska wiara“ (lenkų tikėjimas). XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje tautiškai apsisprendusiems lietuviams reikėjo ryžtingai įrodinėti, kad ne kiekvienas katalikas yra lenkas ir kad, būdami katalikai, lietuviai galį būti lietuviai.

Deja, tada ne visi lietuviai suvokė kitą tiesą: kad ne kiekvienas lietuvis turi būti katalikas. Atsirado įtakingas lietuvių sluoksniškas, kuris plėtojo tezę, kad tik katalikas esąs tikras lietuvis, o štai liuteronai, t. y. evangelikai liuteronai, nors ir kalba lietuviškai ir daugelis net nemoka vokiškai, jau yra vokiečiai. Po 1918 m. lietuviai liuteronai visais būdais kratėsi šios lygties, bet galutinai atsikratyti neįstengta. Vis negaliu išmesti iš galvos vieno atsitikimo pavaizduoto Ievos Simonaitytės atsiminimų knygoje „Nebaigta knyga“ (skyrelis „Epizodėlis“). Jis ryškiausiai patvirtina, kaip sunku lietuviams evangelikams kurių ne kurių lietuvių katalikų akyse tapti lietuviams. Rašytoja aprašo savo pokalbį su žinomu rašytoju kunigu Stasiu Būdavu, įvykusį Kaune bene 1942 metais. Besikalbant Ieva Simonaitytė išsitarė, kad Vokietija karą pralaimėsianti. Tuo ji nustebino S. Būdavą: „Jūs šitaip kalbate, pati būdama vokiečių? Taip buvo pasakyta lietuvių literatūros klasiškai, lietuviškų idealų puoselėtojai Klaipėdos krašte! Toliau neplėtosime abiejų lietuvių pokalbio tęsinio...

1945 m. pradžioje „išlaisvintoje“ Lietuvoje susiliejo iš carinės Rusijos paveldėta tarybinių aktyvistų nuostata tapatinti liuteronus su vokiečiais ir neišnykęs kurių ne kurių lietuvių įprotis savo tautiečius liuteronus pravardžiuoti vokiečiais. To abiejų tendencijų sutapimo padariniai – skaudus kelių tūkstančių žmonių likimas 1945 m. balandį.

Ką reiškė liuteronų ir vokiečių sutapatinimas, matyti iš Jurbarko valsčiaus patirties. Antai Kalnėnų kaime, priklausiusiam Smukučių seniūnijai, kurios seniūnas į tremtinių „vokiečių“ sąrašus surašė visus liuteronus, beveik visi ir atsidūrė Tadžikijoje. Tarp jų pateko ir kunigo Jurgio Gavėnio tėvai. Jie netrukus buvo palaidoti Tadžikijos smėlynuose. Tuo tarpu Ratulių kaimo seniūnas, nors jam pavaldžiuose kaimuose gyveno taip pat nemaža liuteronų, tokio sąrašo nesudarė: pareiškė, kad savo apylinkėje vokiečių neturįs. Siaubo apimties liuteronams tada pasirodė, kad iš kitų kaimų liautasi tremti, nes kažkas išaiškines aukštajai valdžiai klaidą. Gal ir taip, bet veikiausiai viską lėmė žemųjų pareigūnų supratimas, kad reikia skirti tautybę nuo religijos.

Apie tą „vokiečių“ trėmimą rašyta keliuose knygose. Pavyzdžiui, su ta tema tiesiogiai susijęs trijų autorių darbas: V. Tarasonis, A. Bajoriūnas ir V. Gediminskas. Lietuvis tremtiniai Tadžikijoje. – Vilnius, 1992. Apie Jurbarko

trėmimą rašyta knygoje Jurbarkas: istorijos puslapiai / sudarytojas ir atsakingas redaktorius Arnoldas Piročkinas. – Vilnius: Prada, 1996. – P. 169–170, 192–193. Nepatyręs autorius tų leidinių „nepastebėjo“ ir jais nepasinaudojo. Todėl nekritiškai prisijungė prie bolševikų vadeivų, rengusių šį lietuvių trėmimą, interpretacijos. Matyt, jos esama dar tokios apgaulingos, kad nė leidinio sudarytojams ir recenzentams nekrito į akį autoriaus nepagrįstas aiškinimas.

Vokiečio vardo primetimas lietuviams evangelikams liuteronams visada žeidė jų tautinius jausmus, o tada, 1945 m., pareikalavo daug skaudžių aukų: beveik tūkstantis mūsų tautiečių liko gulėti svetimoje žemėje. Kurių ne kurių mūsų istorikų, publicistų ir administratorių būdaviško požiūrio tęsimas dar net dabar jaučiamas. Nėra kuopaaikiškinti, pavyzdžiui, to fakto, kad Lietuvos švietimo ministerija priėmė dr. Dariaus Kuolio vadovaujamos grupės sudarytą lietuvių literatūros vidurinių mokyklų programą, kurioje neliko vietos Ievai Simonaitytei...

Ir primeddami lietuviams evangelikams liuteronams vokiečių vardą, ir ignoruodami jų žymiausių atstovų nuopelnus lietuvių kultūrai, mes niekiname tas gausias aukas, kurias jie sudėjo ant tėvynės Lietuvos aukuro.

PAMINKLAS LIETUVIŲ KALBOS GYVOSIOS DVASIOS IEŠKOTOJUI

■ Atkelta iš 9 p.

Gelgaudiškio bendruomenės sutelkiamą kultūrinei veiklai, įvairiapusiškumą ir gilumą bei puikius kultūrinio darbo rezultatus.

Renginio vedėja aktorė ir skaitovė Irena Plaušinaitytė pakvietė žodį tarti Šakių rajono savivaldybės administracijos Kultūros ir turizmo skyriaus vedėją Aureliją Kasparevičienę, prašydamą atsakyti, kas jai yra daug metų organizuojamos Kalbos dienos. A. Kasparevičienė prisipažino, kad ir pati sau dažnai užduodanti šį klausimą. Jau 40 metų tos kalbos dienos rengiamos, bet ar geriau kalbame, ar didesnę atsakomybę už gimtosios kalbos likimą jaučiame? Kuo rimčiau žiūri į savo darbą, tuo sunkiau būna atsakyti į, regis, paprastus klausimus. Poniai Aurelijai Kalbos diena visų pirma yra prasmingas kultūros sambūris, bendraminčių zanavykų ir jų talkininkų susijimo šventė. Buvo metas, kai apie savo kultūros ištakas, istorinę atmintį tiesiogiai kalbėti buvo tiesiog neįmanoma, bet ir tada bendraminčius suprasdavome, mokėjome norimas mintis reikšti „tarp eilučių“, ezopo kalba. Ko gero, šis savotiškas menas jau prarastas, nes mūsų sąlygomis lyg ir neaktualus, nereikalingas.

A. Kasparevičienė dėkojo zanavykų bendrijai Vilniuje – kalbininkams, mokslo ir kultūros žmonėms, kurie nenutraukia ryšio su savuoju kraštu, jaučia atsakomybę už visa, kas jame vyksta. Pirmasis tokios veiklos ir bendravimo su gimtuoju kraštu pavyzdį parodė kalbininkas, mokslinės lietuvių kalbos stilistikos pradininkas Juozas Pikčilingis (1926–1991), kuris pradėjo gimtosios kalbos puoselėjimo sąjūdį Zanavykų krašte, pasitelkęs mokytoją ir muziejininkę Nataliją Manikienę (1922 12 31–2008 05 11), mokytoją ir kraštotyrininkę, Prano Vaičiailio muziejaus Sintautuose kūrėją Mariją Puodžiukaitienę (1933–2012 04 04), iškilų gimtosios kalbos puoselėtoją, J. Pikčilingio mokytoją Joną Augustaitį (1919–2010) bei kitus. Šia prasme kasmet pradėtos rengti kalbos dienos sujungia žmones, savo paskirtį atliko. Ar tai, kad turėjo ir tebeturi Jablonskį, kad zanavykų šneka tapo lietuvių bendrinės kalbos pagrindu, patys zanavykai tapo truputį kitokiais lietuviams? A. Kasparevičienės lūpose šis klausimas neatrodė retorinis. Bus geriausia, jei patys zanavykai ir pamėgintų rasti

Sudūvių duona – šiandieniniams zanavykų dvasios ugdytojams

atsakymą. Bet faktas, kad iš šio krašto kilo daug kalbininkų, kurie ir šiandien toliau stato pirmtakų pradėtus kalbos mokslo pagrindus Lietuvos universitetuose ir mokslo institutuose. Per kalbos dienas jie stengiasi atvažiuoti į savo kraštą. Gerus pagrindus, meilę gimtajai kalbai jie perėmė pirmiausia iš savo mokytojų, o patikimą statinį galima statyti tik turint tvirtus pamatus.

Svarbiausiu darbu A. Kasparevičienė laiko „Zanavykų šnektos žodyno“ tritomis, išleistą 2003–2006 metais. Žo-

dynas rengtas pagal Valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 m. programą, nors duomenis pradėta rinkti dar 1987 m. tuometinės Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Respublikinės kalbos komisijos pastangomis, kai Barzdų, Būblelių ir Griškabūdžio apylinkėse buvo surengta pirmoji ekspedicija. Iš viso būta 10 tokių ekspedicijų. Žodyne suguldyta vakarų aukštaičių kauniškių tarmės zanavykų šnektos leksika, taigi šio krašto žodžių praeitis, nes daugelis į žodyną patekusių žodžių gyvenime jau nebe-vartojami. Žodynas labai naudingas bendrinės kalbos kilmės aiškintojams, tarmių ir bendrinės kalbos santykių, vakarų aukštaičių dvasinio paveldo tyrėjams. Kalbos dienos šventėje buvo dalis to žodyno rengėjų ir redaktorių – Giedrė Čepaitienė, Vilija Sakalauskienė, Aldonas Pupkis, Arvydas Vidžiūnas, galimas dalykas ir dar vienas kitas.

Ne paskutinė vieta pagal nuveiktų darbų svarbą tenka J. Jablonskio premijai, kurią nuo 1990 m. Šakių rajono savivaldybė kas penkerius metus skiria gimtosios kalbos labai nusipelnusiam žmogui. Priminsime, kad premiją įsteigė Griškabūdžio kolūkis, o jam žlugus premijos steigėjo teises perėmė rajono savivaldybė. Ligi šiol premijos laureatais yra tapę kalbininkai Juozas Pikčilingis,

Aldonas Pupkis, Jonas Augustaitis, o 2010 m. minint J. Jablonskio 150-ąsias gimimo šia premija apdovanota kalbininko kraštiečių, Šiaulių universiteto profesorė Giedrė Čepaitienė.

Pagaliau ir zanavykų išsvajotasis J. Jablonskio paminklas Griškabūdyje – ar ne tų pačių kalbos dienų su-brandintos idėjos tąsa? Mums atrodo, kad tikrai taip yra, ne kitaip mano ir A. Kasparevičienė, nes jei nebūtų kalbos dienų veikiausiai kai kurių pro-peršų būtų atsiradę padarytų darbų suvestinėje.

Tai tik maža dalelė įspūdžių iš jubiliejinės 40-osios Kalbos dienos Zanavykų krašte. Visko ir į jaučio odą nesuguldysi. Bet yra dalykų, kurių negalima apeiti. Tylos minute buvo pagerbtas šio krašto lietuviško žodžio puoselėtojų, kalbos dienų iniciatorių ir rengėjų atminimas – kalbininko profesoriaus Juozo Pikčilingio, mokytojų Natalijos Manikienės, Marijos Puodžiukaitienės, Jono Augustailio, Vytauto Armanavičiaus ir kitų šviesuolių. Labai svarbu, kad jų vardai, nepriklausomai nuo laipsnių ir titulų, nebūtų pamiršti ne tik Zanavykų krašte, bet ir visoje Lietuvoje.

Gediminas Zemlickas

Mokslo Lietuva

Patarėjai: Jonas Jasaitis, Antanas Kulakauskas, Vladimiras Novosadas, Jonas Puodžius, Alfonsas Ramonas, Juras Ulbikas, Edmundas Kazimieras Zavadskas.
Redakcijos adresas: J. Basanavičiaus g. 6, 01118 Vilnius
El. paštas: mokslolietuva@takas.lt, tel. (8 5) 212 1235.

Laikraštis internete: <http://mokslasplus.lt/mokslo-lietuva>

Redakcija gerbia savo autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria. Perspausdinant ar naudojant laikraščio „Mokslo Lietuva“ ir jo internetinio puslapio <http://mokslasplus.lt/mokslo-lietuva> paskelbtą medžiagą būtina nuoroda į „Mokslo Lietuvą“. Laikraštis platinamas tik prenumeratoriams ir redakcijai.

Vyriausiasis redaktorius Gediminas Zemlickas
Stilistė Jurgita Radzevičiūtė
Dizainerė Jūratė Kemeklytė Bagdonienė

ISSN 1392-7191
Leidžia
UAB „Mokslininkų laikraštis“
SL Nr. 169
Spausdino
UAB „Petro ofsetas“
Savanorių pr. 174D, LT-03153, Vilnius
Tiražas 550 egz.